

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sovyet Savaş Korkusu ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği Tartışması (1925-1928)

Gözde Somel*

(ORCID ID: 0000-0003-1736-4874)

Makale Gönderim Tarihi
25.02.2025

Makale Kabul Tarihi
02.06.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Somel, G., "Sovyet Savaş Korkusu ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği Tartışması (1925-1928)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (Eylül 2025): 2327-2371.

APA: Somel, G. (2025). Sovyet Savaş Korkusu ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği Tartışması (1925-1928). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 2327-2371.

Öz

Türkiye'nin Millî Mücadele'de kazandığı zafer ve 1923'te yeni cumhuriyetin kurulmasının ardından Milletler Cemiyeti'ne (MC) üyelik konusu gündeme geldi. Uluslararası tanınırlık elde eden Türkiye, Musul sorununun çözümünü takiben İngiltere'nin telkinleri sonucu Milletler Cemiyeti'ne üyeliği tartışmaya başladı. Türkiye, İtalya'nın saldırganlığına karşı bir siper olarak gördüğü İngiltere ile bağlarını onarırken potansiyel Sovyet Rusya etkisini dengelemeye çalışmaktaydı. Uygun koşullar altında Milletler Cemiyeti'ne üyelik arzu edilir görünüyordu.

Sovyet Dışışleri bu gelişmeyi bir "tehdit" olarak algıladı. Sovyet yöneticileri Batı'nın anti-komünist bir savaş cephesi inşa ettiğine inanıyor ve Türkiye'nin Cemiyet'e girmesinin bu cepheyi güçlendireceğinden korkuyorlardı. Sovyet

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, gozdesomel@yandex.com.

Assist. Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

liderleri Türkiye'nin üyeliğini engellemek ya da geciktirmek için diplomatik manevralara giriştiler. Bu çalışma, 1925'ten itibaren Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliği konusunda Batı ile anlaşmaya vardığı söylentilerinin Sovyet Dışişlerinde ciddi bir endişeye yol açtığını ortaya koymaktadır. Dışişleri Halk Komiserliği ve Ankara'daki Sovyet diplomatik misyonu, Batı ile gerilen ilişkilerin neden olduğu "savaş korkusu" atmosferinde, Türkiye'nin üyeliğini engellemek için girişimlerde bulunurken Türk tarafı da uygun diplomatik yanıtları vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Milletler Cemiyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet savaş korkusu, Locarno.

Soviet Fear of War and the Discussion of Turkey's Membership in the League of Nations (1925-1928)

Abstract

In the wake of Turkey's victory and the establishment of the new republic in 1923, the question of its membership in the League of Nations (LN) emerged. Turkey, having secured international recognition, considered joining the LN, particularly after Great Britain, following the resolution of the Mosul issue, reintroduced the initiative in 1925. Turkey sought to balance potential Russian influence while mending ties with Britain, seen as a bulwark against Italy's aggression. Membership in the LN, under suitable conditions, appeared desirable.

The Soviet foreign ministry perceived this development as a "threat." They believed the West was constructing an anti-communist war front, fearing that Turkey's entry into the LN would strengthen this front. Soviet leaders embarked on diplomatic maneuvers to prevent or delay Turkey's accession. This study will reveal that, from 1925 onwards, rumors of Turkey reaching an agreement with the West regarding its entry into the LN sparked serious anxiety within Soviet foreign affairs. The People's Commissariat for Foreign Affairs and the Soviet diplomatic mission in Ankara, operating within an atmosphere of "war fear" caused by strained relations with the West, launched a diplomatic offensive aimed at preventing Turkey's entry into the LN. The Turkish side gave appropriate diplomatic responses to the Soviet offensive on the matter.

Keywords: League of Nations, Republic of Turkey, Soviet fear of war, Locarno.

Giriş

Türkiye'de zaferin ardından 1923'te kurulan yeni devletin, zorlu diplomatik süreçlerle siyasi egemenliğini Batıya kabul ettirdikten çok kısa bir süre sonra Milletler Cemiyeti'ne üye olması gündeme geldi. 1925 yılında Musul sorununun nihai olarak kendi lehine çözülmesinin ardından İngiltere, Lozan'da henüz şartları olgunlaşmamış olduğu için üzerinde durulmayan, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti çerçevesinde "kapsama" girişimlerini gayri-resmi kanallarla başlattı. Türk yönetici çevrelerinde farklı görüşler olmakla birlikte Milletler Cemiyeti'ne uygun koşullarda üyelik tercih edilir bir seçenek olarak belirliyordu. Türk hükümeti hem Sovyet Birliği'yle yakın ilişkilerinin yarattığı potansiyel Rus etkisi ve tehdidini dengelemek, hem de faşist İtalya'nın saldırgan politikasına karşı dayanabileceği tek güç olarak gördüğü İngiltere'yle ilişkilerini düzeltmek istemekteydi. Bu çerçevede Milletler Cemiyeti üyeliği Türkiye açısından kategorik olarak reddedilecek bir seçenek değildi. Ankara'nın siyasi nabzını çok iyi tutan Sovyet Dışişleri bu gelişmeleri derhal bir "tehdit" olarak algıladı. Türkiye'nin Cemiyet üyeliğinin gündeme geldiği sırada Sovyetler Birliği'nin İngiltere'yle yürüttüğü zaten pamuk ipliğine bağlı diplomatik ilişkiler kopmuş, bu durumun etkisi kısa zamanda kendini Paris'te göstermiş ve nihayet Locarno Antlaşması ve Almanya'nın Cemiyet'e alınması ile Sovyet yöneticileri Batı'da kendilerine karşı ısıtılan bir savaş cephesinin varlığından emin olmuşlardı. Sovyet Dışişleri bu gelişmenin ağırlığıyla Türkiye'nin Cemiyet'e giriş sürecini engellemek, hiç değilse geciktirmek için diplomatik hamleler yapmaya girişti.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'yle ilişkileri ve Cemiyet'e kabul sürecine ilişkin yazılmış az sayıda makalede uzun süre Sovyetler Birliği'yle Türkiye'nin yakın ilişkilerinin bu hususta Türkiye'yi frenleyici bir rol oynadığı belirtilmektedir.¹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi konusunda isteksiz olduğu bilinen bir

¹ Yücel Güçlü, "Turkey's Entrance into the League of Nations." *Middle Eastern Studies*, vol. 39, no. 1, 2003, pp. 186–206; Şayan Uluşan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi -Öncesi ve Sonrası-", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 16 (Haziran 2008): 237-58; Dilek Barlas, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 14, sy. 55 (Eylül 2017): 93-111; Ayfer Feyzioğlu, "Türkiye ile Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) İlişkileri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

gerçektir. Ancak Sovyet hükümetinin bu gelişme karşısında hangi saiklerle ve ne yönde hareket ettiği araştırılmamıştır. Bu çalışmada Sovyet Dışışleri'nin mutfağında 1925'ten itibaren Türkiye'nin Cemiyet'e girmek konusunda Batıyla anlaştığı yönündeki söylentilerin ciddi bir kaygıya sebep olduğu, Sovyet Dışışleri Halk Komiserliği'nin ve Ankara'daki Sovyet diplomatik misyonunun Batıyla gerilen ilişkiler sonucu ortaya çıkan "savaş korkusu" atmosferinde Türkiye'nin Cemiyet'e girişini engelleme yönünde bir diplomatik atak geliştirdiği ortaya konmaktadır. Bu iddiayı temellendirmek için Sovyetler Birliği'nin 1925-1928 arası Batıyla yaşadığı sorunların analizinin yanı sıra Moskova'daki Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi ve Rusya Devlet Sosyo-politik Tarih Arşivi'nde 1920-1936 yıllarını kapsayan diplomatik belgelere dayanarak Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir tür diplomatik krize dönüşen Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin üyeliği konusu ve Türkiye'yi caydırmak için izlediği taktikler incelenecektir. Makalede ayrıca Türk Dışışleri Bakanlığı arşivinde yer alan belgelerden yararlanarak Türkiye'nin konuya yaklaşımıyla ilgili bazı önemli detaylara da yer verilecektir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Batıyla ilişkileri konusunda gösterdiği olağanüstü hassasiyeti anlamak için ise öncelikle Sovyetler Birliği'nin 1920'li yıllarda devletler ailesinin ayrıksı bir unsuru olarak Ekim Devrim'i sonrası geliştirdiği dış politika stratejisi ve özellikle Batıyla ilişkilerine değinilecektir. Ardından Cumhuriyet Türkiye'sinin bu stratejideki yeri ya da Sovyetler Birliği açısından Türkiye'nin uluslararası önemi özetlenecek; son olarak Sovyetler Birliği'nde 1925'ten itibaren Batıyla ilişkilerde yaşanan gelişmelerin ve diplomatik mevzi kayıplarının tetiklediği savaş korkusu ele alınacaktır. Yukarıda belirtilen başlıkların oluşturduğu bağlam içinde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Milletler Cemiyeti konusunda gelişen diplomatik krizin evrimi daha anlaşılır hale gelecektir.

1920'lerde Sovyet dış politikası ve Türkiye

Bolşeviklerin iktidarı almasının hemen ardından başlayan iç savaşın en sıcak günlerinde, Mayıs 1918'de G. Çiçerin'in "Dışışleri Halk Komiseri" olarak atanması Sovyet dış politikasının Sovyetler'e bir soluk alanı arama güdüsüyle yola koyulduğu bir evrenin ve Sovyet diplomasisinin kurumsallaşma sürecinin başlangıcı olarak nitelenebilir. Bu olgu bir

yandan şaşırtıcıdır çünkü hem Sovyet iktidarının hem de Avrupa devrimlerinin geleceğine ilişkin belirsizlik had safhadadır. Çarlık topraklarında Antant destekli “Beyaz Ordularla” mücadele sürüyor, herkesin gözlerini diktiği Almanya’da devrim Bolşeviklerin içini rahatlatacak kararlı bir mevziye bir türlü kavuşamıyordu. Sovyet dış politikasının temel stratejisi bu koşullarda belirli bir tercihin ürünü olarak şekillendi. Baştan kesin bir öngöründe bulunmak mümkün olmasa da bu tercih Sovyet iktidarının tutunduğu ancak devrimin Sovyet topraklarıyla sınırlı kaldığı, Avrupa’ya yayılmadığı bir durumla uyumlu bir stratejiydi. Neticede birkaç yıl içinde, iç savaşın sona ermesi ve Alman Devrimi’nin kesin yenilgisiyle birlikte Sovyet Dışışleri’nin Avrupa devletleri içinde müttefikler arayan, Asya’da kurduğu siyasi ilişkileri Batılı emperyalist güçlere karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanan stratejisi netlik kazandı. Bolşevik devrimin lideri V. Lenin’in 1921’de tarif ettiği emperyalist/kapitalist sistemle “barış içinde bir arada yaşam” kaçınılmaz olduğunu düşündüğü bir sonraki “emperyalist savaşa” kadar Sovyet iktidarına bir soluk alanı açmayı hedefliyordu.² Başlıca kapitalist ülkelerin egemenlerinin eninde sonunda kendilerine karşı mutlak bir tehdit olarak gördükleri Sovyetler Birliği’ni yok etmek isteyecekleri konusunda Sovyet yöneticileri arasında herhangi bir tartışma yoktu. Kapitalist dünyanın kendilerine karşı birlikte hareket etmesinin kolay olmadığını sezinliyor, bu dünyanın içindeki çelişki ve rekabetten istifade etmeyi dış politika stratejisi mertebesine yükseltiyorlardı.³ Başka bir deyişle, kapitalist ülkelerle geçici olması kaçınılmaz olan ittifaklar geliştirerek zaman kazanmak, bu sırada Sovyet iktidarını güçlendirmek gerekiyordu.⁴ Aynı dönemde iç savaş sonrası karşı karşıya kalınan ağır ekonomik tablo “Yeni Ekonomi Politikaları”, ünlü kısaltmasıyla “NEP” ile

² Vladimir İlyiç Lenin, *Collected Works*, Vol. 31, Moscow, 1966, s. 412. Üç temel olay 1921 baharında Sovyet dış politikasında yeni dönemin açılışı anlamına geldi: Mart 1921’de Kronştad ayaklanmasının hemen ardından Yeni Ekonomi Politikası’nı (NEP) ilan etti. O sıralarda İngiltere ve Rusya arasında ticaret anlaşması imzalanma aşamasına gelmişti ve Almanya’da komünistlerin öncülük ettiği ayaklanma ağır şekilde bastırıldı. Alvin Z. Rubinstein, ed., *The Foreign Policy of the Soviet Union*, New York, 1972, s. 75.

³ Jon Jacobson, *When the Soviet Union Entered World Politics*, Berkeley, 1994, s. 24

⁴ Bu çabaların yanı sıra, 1921 yılı itibarıyla “uluslararası devrimin” geri çekildiği kabul edilmekle birlikte, dünyadaki devrimci güçleri kollamak, yeni bir devrimci atılıma hazırlık yapmaları için desteklemek gibi politikalardan vazgeçilmiş değildi. Jacobson, a.g.e., s. 44.

karşılandı. İçerideki bu liberal ekonomi politikası ile dış politika arasındaki paralellik bir sır değildi: Öyle ki Bolşevik Parti Merkez Komitesi Politbüro üyesi, Komintern Başkanı Grigori E. Zinovyev Mayıs 1924'te 13. parti kongresinde "uluslararası politikamız hiçbir devirde iç politikamıza bu kadar bağlı olmamıştı", diyecekti.⁵ Sovyetler Birliği ulusal ekonomide özel üreticinin ve serbest ticaretin önünü açarken dışarıda kapitalist ülkelerle ticari ilişkiler geliştirme, yabancı yatırım çekme ve kredi bulma arayışındaydı. Hemen hemen hiçbir unsurunun Sovyet iktidarını tanımadığı kapitalist dünyayla ekonomik ilişkiler kurmak için aktif bir diplomasi yürütmek hem devletler hem de büyük sermaye grupları arasındaki rekabeti istismar etmek gerekiyordu. Sovyet hükümeti hem Avrupa ekonomisinin sıkıntılarının hem de Rusya pazarına olan ihtiyacın farkındaydı.⁶ Bu bağlamda Sovyet Dışişlerinin o yıllarda "en tehlikeli düşman" olarak değerlendirdiği İngiltere'yle 1921'de imzaladığı ticaret anlaşmasını Sovyet diplomasisinin parlak bir başarısı olarak görmek mümkündür. Çok yoğun bir mesainin ve gelgitlerin ardından İngiliz yönetici sınıfı içindeki Sovyet-karşıtı muhafazakâr kanata karşı Sovyetler'le iş yapmanın avantajlarına odaklanan liberal kanatın yönelimi üstün geldi. Lloyd George başkanlığında liberal hükümet hem Sovyetlerle kârlı ortaklıklar kurmanın hesabını yapıyor, hem de Rusya'yı yeniden kapitalist ekonomiye entegre ederek sosyalizmi çözebileceğini düşünüyordu.⁷ Bu anlaşmadan bir yıl sonra İtalya'nın Rapallo kentinde Sovyet ve Alman dışişleri bakanlarının imzaladığı dostluk anlaşması Sovyet yönetiminin el koyduğu yabancı işletmeler için tazminat ödemeye zorlandığı Cenova Konferansı'nın paralelinde yapılan görüşmelerde ortaya çıktı. Almanya'nın Versay Antlaşması (1919) nedeniyle yaşadığı ekonomik ve askeri ablukayı kırdı, Sovyetler'e de başka türlü elde edemeyeceği teknolojik yatırım imkânı sağladı. Ancak bunun kadar önemli olan Avrupa'nın en büyük devletlerinden biriyle kurulan dostluk ilişkisiydi.⁸ Sovyet dış politikası açısından ağırlık, derinlik ve vade bakımından farklı

⁵ Edward Hallett Carr, *Socialism in One Country*, Vol. III, London, 1964, p. 5.

⁶ Zara Steiner, *The Lights That Failed – European International History 1919-1933*, Oxford, 2007, s. 163.

⁷ Gözde Somel, *Soviet Policy Towards Turkey*, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2016, s. 82.

⁸ Rathenau R. Himmer, Russia and Rapallo, *Central European History*, 1976;9(2): 146-183, s. 181-182.

konumları olan iki girişim yine de ortak bir nokta taşıyordu. İngiltere ile ticaret anlaşması İngiliz yönetici sınıfının “şahin kanadını” geçici bir süre yatıştırırken, Rapallo Almanya'nın dahil olduğu Sovyet karşıtı ortak bir Avrupa cephesi ihtimalini ortadan kaldırıyordu. Sovyet dış politikası geçici bir süre yan yana varlık göstermek mecburiyetini kabul ettiği kapitalist dünya içinde İngiltere'nin merkezinde durduğu ortaklıklardan çekiniyor, bu dünya içinde mümkün olduğu kadar çok ve farklı düzlemde gedik açmaya çalışıyordu. Bu bakımdan Bolşevikler Milletler Cemiyeti'ni en başından itibaren dünya kamuoyu önünde İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda diğer devletleri manipüle ettiği bir platform olarak mahkûm etti.⁹ Sovyet diplomatları Milletler Cemiyeti'nin oynayabileceği Sovyet karşıtı role karşı ikili anlaşma portföyünü genişletmek için 1920'li yıllar boyunca etkili bir çalışma içinde oldular.

Bu dış politika çizgisinin doğudaki en büyük başarısı “yeni Türkiye” ile kurulan diplomatik ilişkiler oldu. Bu ilişkilerin Millî Mücadele yıllarına dayandığı, Sovyetlerin askeri, finansal ve politik desteğinin Ankara'daki devrimci hükümet için hayati bir unsur olduğu bilinmektedir. İktidarlarını hızla sağlamlaştırma yönünde hareket eden Bolşevikler için Anadolu'da İngiltere ve müttefiklerine karşı kazanılacak zafer Karadeniz'in güneyinde ve Güney Kafkasya'da Sovyetlere karşı emperyalist girişimlerin de durdurulabilmesi anlamına gelecekti. Bir kez bu başarıldıktan sonra Sovyet dış politikası zorlayıcı yanlarına rağmen Türkiye'yle yakın ilişkileri korumak konusunda ısrarcı oldu. 1923 itibarıyla yeni bir politik ve hukuksal zeminde kapitalist dünyaya adım atan Türkiye Avrupalı güçler için bir süre daha Osmanlı Devleti'nin hesapta olmayan mirası olarak görülmeye devam edecekti. Ülkenin iktisadi kırılganlığı ve yeni yönetici sınıfın ülkenin bağımsızlığını korumak konusundaki haklı titizliği hesaba katıldığında Sovyetler Türkiye'nin en azından tarafsız konumunu muhafaza etmesi için Türkiye'yle ilişkilere fazlasıyla önem verdi.

Millî Mücadele'nin zaferinin ardından başta Mustafa Kemal olmak üzere yeni cumhuriyetin yöneticileri yeni dönemde de Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkileri korumanın uluslararası alanda ülkenin konumunu güçlendirmek açısından önemini kavlıyorlardı. Öte yandan

⁹ SSCB Dış Politika Belgeleri (DVP), 9. cilt, 1925 yılı Uluslararası Durum ve SSCB'nin Dış Politikası Üzerine, 1 Ocak-31 Aralık 1926, s. 644.

Batıya Bolşeviklerle bir ittifak ilişkisi içinde olmadıkları, hele Rusya'yla herhangi bir konuda tabiiyet ilişkisi içinde olamayacakları mesajını kuvvetli biçimde vermek istiyorlardı. Neticede yeni Türkiye'nin mücadelesi kendisini modern kapitalist devletler ailesine onurlu bir üye olarak kabul ettirmektir.¹⁰ Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmeleri sırasında Türk heyetinin Sovyet heyetine karşı tavrı Türk-Sovyet ilişkilerinin yeni seyrine ilişkin işaretleri ortaya koydu. Türkiye Sovyetler Birliği'nin desteğinden güç almakla birlikte İngiltere ile pazarlık yaparken Ruslarla bir eylem ve söz birliği görüntüsü vermekten ısrarla kaçınıyordu. Bu durum en açık ifadesini Sovyetler'in dahil olduğu Boğazlarla ilgili oturumlarda buldu.¹¹ Lozan'dan kısa bir süre önce Ankara'da Sovyet diplomatik misyonuna karşı başlayan tecrit Lozan sonrası sürdü; ancak Sovyet hükümeti Türkiye politikasını yeni döneme uyarladıktan sonra ilişkiler siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda yeni iş birliği gündemleriyle bir istikrara kavuştu.¹² Türkiye açısından Sovyet dostluğu 1920'ler boyunca İngiltere'yle istikrara kavuşmayan ilişkiler nedeniyle uluslararası tecridi kırmak konusunda en önemli diplomatik silahtı. Sovyetler Birliği Türkiye'nin Batıyla sorunlarını eninde sonunda çözeceğini ve ortaya çıkan uzlaşma zemininde kendisinden uzaklaşacağını öngörüyordu. Bu konunun Sovyet Dışişleri raporlarında işlendiğini görüyoruz. Sovyetlerin Türkiye politikasının amacı bu süreci olabildiğince geciktirmek ve zaman kazanmaktır. Bu noktada Ekim Devrimi lideri V. İ. Lenin'in "bir grup soyguncu, tek yaptıkları kendi aralarında ağız dalaşı olan ve birbirine zerre kadar güvenmeyen haydutlar topluluğu"¹³ olarak nitelendirdiği Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin giriş ihtimali, 1924 yılının sonundan itibaren Batıdan örgütlü bir saldırı beklentisi içine giren Sovyet Dışişleri'nde teyakkuza neden olmuştur.

Türkiye'nin Cemiyete giriş gündemine Sovyetler Birliği'nin verdiği tepki ele alınmadan 1924-1927 yıllarında Sovyet hükümetinin batılı

¹⁰ Sevda Demirci, ed. *Strategies and Struggles: British Rethoric and Turkish Response: The Lausanne Conference (1922-1923)*, İstanbul, 2005, s. 81.

¹¹ RGASPI, f. 5, op. 1, d. 1985, Lozan Görüşmelerinde bulunan Sovyet heyeti adına G. Çiçerin'den Litvinov'a, 21 Aralık 1922.

¹² Gözde Somel, "Soviet Russia's Foreign Affairs with Turkey in 1923 Reports of Ambassador", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2018.

¹³ Lenin's Collected Works, Vol.XXV, p.297.

güçlerle ilişkileri ve bu ilişkilerin girdiği çıkmazda ortaya çıkan savaş korkusu incelenmelidir.

Batı-Sovyet gerilimi ve Sovyet “savaş korkusu”

1920’li yıllarda Sovyet dış politikası yeni devleti savunmaya yönelik bir perspektifle hareket etti. 1920 yılından itibaren Sovyet iktidarının belirsiz bir süre kapitalist devletler dünyasında ayakta kalmak zorunda kalacağı az çok netleşmişti. Sovyet yöneticileri teorik olarak bu sürenin eninde sonunda biteceğini düşünüyorlardı. Ekim 1923’te Alman komünistlerinin Hamburg’daki başarısız ayaklanma girişiminin ardından Bolşeviklerle birlikte tüm Komintern camiasının bel bağladığı Alman Devrimi’nin bütünüyle akamete uğradığı netleşti. Bu sonucun Bolşevikler arasında genel bir moral bozukluğu ve kaygı yarattığı, öte yandan Sovyetler Birliği’nin tek başına ayakta kalmasına ilişkin bir vizyonla hareket eden Stalin’in parti içi konumunu güçlendirdiği söylenebilir. Ekonomik güçlüklerin ve büyük güçlere karşı kendini savunma konusunda yetersizliklerin devam ettiği bir evrede dünyadan tecrit olma hali Bolşevik parti içinde dış tehditlere karşı aşırı duyarlılık yaratmıştı. Sovyetler Birliği’ni proaktif değil savunmacı ve mutedil bir dış politikaya iten en temel faktör de bu oldu.¹⁴ Öte yandan 1924 yılından itibaren Avrupa’yla ilişkilerde yaşanan bir dizi gelişme Sovyetler Birliği’nde kaçınılmaz görünen çatışmanın beklenenden önce gelebileceğine ilişkin bir kanaatin güçlenmesine neden oldu.

1924: İngiltere’yle ilişkilerde Anlaşmadan Kaosa

1920’li yıllarda Sovyetlerin en büyük tehdit olarak gördüğü ve dolayısıyla yürütülen diplomasinin en üst düzeyde önem taşıdığı ülke İngiltere’ydi. İngiltere’yle 1921 yılından itibaren yoğun biçimde yürütülen diplomasi özünde pek az olumlu sonuç verdi. Uluslararası koşullar iki ülke arasında sürekliliği olan ılımlı bir diplomasiyi imkânsız kılıyordu. Uzun pazarlıklardan sonra imzalanan 1921 Ticaret Antlaşması bile Sovyet yönetimi ve Komintern’in Doğu açılımını İngiltere’nin sömürgelerine açık bir tehdit olarak görmesi nedeniyle gölgelenmişti. İngiltere Bolşeviklerin İngiliz işçi sınıfı ve sol hareket üzerindeki etkisinden ve bağlantılarından rahatsızdı. Lloyd George hükümetinin devrilmesi sonrası muhafazakarların iktidarında süper Dışişleri Bakanı

¹⁴ Ju. A. Poljakov vd. ed, *İstoriya SSSR Tom VIII*, Moskva, 1967, s. 365.

olarak öne çıkan Lord Curzon yönetiminde Sovyet-İngiliz ilişkileri inişli çıkışlı ve krizli seyrini sürdürdü. Lozan görüşmeleri sırasında gerginlik açıkça kendini gösterdi. 1923 yılında “Curzon Ültimatomu” olarak anılan ve bir dizi suçlama ve talep içeren nota, ilişkiler bakımından dönüm noktası oldu. Curzon Bolşevikleri Hindistan ve Afganistan’da İngiltere’ye karşı kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmakla suçluyor, buradaki diplomatlarını geri çekmesini talep ediyordu. Sovyet topraklarında İngiliz vatandaşlarına baskı uygulandığını iddia ediyor, bu kişilere tazminat ödenmesini istiyordu. Sovyetler karşı argümanlarla İngiltere’yi Sovyet topraklarında faaliyet yürütmekle suçlasa da kendisine yönelik iddiaları büyük oranda sineye çekmek ve İngiliz taleplerini yerine getirmek durumunda kaldı.¹⁵

Sovyet hükümeti ancak 1924 başında liberallerin iktidara gelmesiyle yeni bir diplomatik hamle için uygun fırsat yakaladı. Bu hamle İngiltere’nin resmen Sovyetler’i tanımasıyla (Şubat 1924) büyük bir başarıya dönüşse de balayı çok kısa sürdü. Sovyetler’in görece olumlu ilişkiler kurduğu Ramsay MacDonald yönetiminde İşçi Partisi Hükümeti Sovyetler’le bağlantılı bir nedenle genel seçimlerde hezimete uğradı. Daha sonra İngiliz resmi makamlarının sahte olduğunu açıkladığı, Komintern Başkanı G. Zinovyev’e ait olduğu iddia edilen ve İngiliz işçilerine ayaklanma çağrısı yapan mektup muhafazakarların yeniden iktidara taşınmasına yardım ettiği gibi İngiliz-Sovyet ilişkilerinde diplomatik tanınmayı boşa düşürecek kaotik bir dönemi başlatmış oldu.¹⁶ Çiçerin Zinovyev komplosuyla İngiliz hükümetinin Türkiye ve Arnavutluk’taki “entrikaları” arasında bir bütünlük olduğunu söylerken, İngiltere’nin Sovyet karşıtı bir huruç hareketine giriştiğine işaret etmekteydi. Neticede, 1925 yılı başında Curzon Ültimatomundan bu yana Sovyet-İngiliz ilişkileri en dip noktasındaydı.¹⁷

Sovyetler 1924 yılında Avrupa’nın en önemli ikinci gücü Fransa’yla ilişkiler bakımından da bir hayal kırıklığı yaşadı. Mart 1924’te iki ülke

¹⁵ S. A. Sklyarov, “Curzon's Ultimatum and Its Influence on the USSR Policy Towards Poland”, *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: History of Russia*, Vol. 22.- No. 1., 2023, s. 141-142.

¹⁶ V. O. Peçatnov, İ. V. Popov, Yu. A. Raykov, *İstoriya Diplomatii Rossii 1917-2017*, Tom II, Moskva, 2019, s. 72.

¹⁷ Carr, a.g.e., s. 34.

temsilcileri görüşmeye başlamıştı. Fransa açısından en önemli mesele savaş öncesi Çarlık ve geçici hükümete verdiği borçların tahsiliydi. Sovyet hükümeti bunun ancak Sovyet ekonomisinin çok ihtiyaç duyduğu uzun vadeli bir kredi karşılığında mümkün olabileceğini bildiriyordu. Bu pazarlıklar o sırada bir yere bağlanamasa da hava Sovyetler Birliği'nden yana olumlu esiyordu. İngiltere'nin ardından İtalya da Sovyet hükümetini tanımıştı ve kapitalist devletler arası rekabetin mantığı tam da Sovyet dış politikasının ilk yıllarındaki mimarı Dışişleri Halk Komiseri G. Çiçerin'in öngördüğü gibi işliyor, Fransa da Sovyet hükümetini tanıma sırasına giriyordu. Öte yandan İngiltere'de hızla politik iklimin değişmesi ve bu arada Fransa'da yaşanan iktidar değişikliği Sovyet-Fransız yakınlaşmasını tepetaklak etti, Sovyetleri tanımış olan Fransa bir ticaret anlaşması için Sovyetler'le görüşmeye başlamışken Aralık 1924'te yeni İngiliz başbakanı Chamberlain'in ziyareti sonrası Fransa Sovyet hükümetiyle görüşmelerde daha fazla ilerlememek konusunda kesin bir tutum içine girdi.¹⁸ Bu arada İngiltere ve ABD'nin Fransa ve Almanya arasında savaştan arta kalan sorunları çözme ve Almanya'yı emperyalist sistem içinde yeniden kapsayarak Sovyet yörüngesinden çıkarma planları hız kazanmıştı. Weimar hükümeti Sovyetlerle kurduğu çok yönlü ve karşılıklı çıkar ilişkilerini bir çırpıda bir kenara bırakamasa da Avrupa ailesine yeniden dahil olmaya çoktan hazırды.¹⁹

Almanya'yla ilişkilerde Sarsıntı

Sovyetler Birliği'nin Avrupa politikasının mihenk taşı hiç kuşkusuz Almanya'yla kurduğu ilişkilerdi. Versay'dan sonra Avrupa'da tecrit olan Almanya'yla, güvenlik sorunlarını aşana kadar zaman kazanmak için kapitalist dünyada gedikler açmaya ihtiyaç duyan Sovyetler Birliği iki doğal müttefik haline gelmişti. Ekonomik ve askeri ilişkiler her iki tarafın da yakıcı biçimde duyduğu bir ihtiyacı karşılamış oldu. Gizli askeri anlaşmalarla Almanya Versay Antlaşması'yla gelen silah ambargosunu aşarken Sovyetler de silah sanayii için gerekli teknolojiye erişim sağlıyordu. Kurulan ortak şirketler bir süre için Alman-Sovyet ticaretinin yoğun ve pürüzsüz ilerlemesini sağladı. Sovyetler Yeni Ekonomi

¹⁸ Carr, a.g.e., s. 42.

¹⁹ Carr, a.g.e., s. 45.

Politikalarıyla (NEP) birlikte imtiyaz usulüyle topraklarını yabancı yatırımlara açtığına en fazla ilgiyi yine Alman sermayesinden gördü.²⁰

İki taraf için de ağır olan uluslararası özel koşullar altında gelişen ilişkileri dinamitleme potansiyeli olan bazı dinamikler en başından itibaren mevcuttu. Sovyetler Birliği'nin 1918'de monarşinin yıkılıp Weimar Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasından itibaren iktidarın sosyalist güçlerin eline geçmesi için Alman devrimci güçlerinin eylemlerine ve özellikle Alman Komünist Partisi'ne verdiği destek Alman yönetici sınıfı için büyük bir rahatsızlık kaynağıydı. Buna rağmen Sovyetler Birliği'yle ortak çıkarları ve Sovyet hükümetiyle ilişkileri İngiltere ve Fransa'ya karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanma avantajı Gustav Stresemann yönetimindeki Alman dış politikasını Sovyetlerle dostluğu sürdürmeye teşvik ediyordu. Ayrıca Sovyetlerin, savaş sonrası Almanya'nın savaş tazminatları konusunda büyük sorun yaşadığı ve doğu topraklarında revizyon talebinin en büyük hedefi olan Polonya'nın hamisi Fransa'yla anlaşma ihtimali Alman yöneticileri ürkütüyordu. Öte yandan Sovyetler de Almanya'nın Polonya'ya yönelik revizyonist politikalarının payandası olmaktan çekiniyordu. Taraflar arasında ilişkilerin geleceği üzerine gölge düşüren en büyük sorun Weimar yönetiminin bütünüyle Sovyetlere bel bağlayan bir dış politikadan bir an önce çıkma, Batılı büyük güçler arasında eski konumunu restore etme arzusuuydu. Bunun da yolunun en başta İngiltere'yle ilişkileri düzene sokmaktan geçtiği açıktı. İngiltere ise ABD'nin desteği ile Almanya ve Fransa arasındaki gerilimleri ortadan kaldıracak bir planla Almanya'nın istikrarsız durumuna son vermek için hamle yapmaya hazırdı. 1924 yılının ilk aylarında Sovyet-İngiliz görüşmeleri sürerken tüm koşullar Almanya'nın Avrupa ailesine yeniden entegrasyonu için uygun görünüyordu. Dawes planı olarak ortaya çıkacak olan Alman savaş tazminatlarını ABD desteğiyle ödenebilir hale getirme planı Moskova'nın yorumuna göre Sovyet dış politikasının en büyük güvencesi olan Avrupa'daki Almanya çatlağını ortadan kaldırmaya ve bir "kapitalist cephe" örmeye yönelik ilk adım oldu.²¹

²⁰ Timothy E. O'Connor, *Diplomacy and Revolution: G. V. Chicherin and Soviet Foreign Affairs, 1918-1930*, Iowa, 1988, s. 87.

²¹ Stephanie Salzmänn, *Great Britain, Germany and The Soviet Union: Rapallo and After 1922-1934*, *Royal Historical Studies*, 2003, s. 61.

Bu planın çerçevesinin oluşturulacağı Londra görüşmelerine gitmeden Alman Dışişleri Bakanı Stresemann Sovyet yönetimine gerekli güvenceleri verdi. Bu Sovyetler'le ilişkilerin bozulması pahasına atılan bir adım değildi. Uzun süren müzakerelerin ardından Ağustos 1924'te İngiltere'nin nihayet amacına ulaşarak Dawes planı temelinde bir antlaşmanın imzalanmasını sağlamasında Fransa'daki hükümet değişikliğinin de etkisi olmuştu.²² Dawes Planı Fransa'yla sınır sorunlarının çözüldüğü Locarno süreci ve ardından gelen Almanya'nın Milletler Cemiyeti üyeliği için ilk adım oldu. Dawes planı resmiyet kazanır kazanmaz İngiliz Başbakanı Chamberlain Almanya'yı Cemiyet'te bekleyen boş koltuktan söz etmeye başlamıştı. 29 Eylül 1924'te Almanya Milletler Cemiyeti'ne girmeye hazır olduğunu bildiriyor, bunun için Cemiyet Konseyi'nde kalıcı üyelik talebini ve Cemiyet sözleşmesinin 16. maddesiyle ilgili rezervini gündeme getiriyordu. Bu rezerv Sovyetler Birliği'ni rahatlatmak için öne sürülmüştü. Çünkü 16. madde Cemiyet üyelerinden biri başka bir gücün saldırganlığına maruz kaldığında Cemiyet üyelerinin saldırgana karşı birlikte hareket etmesini öngörüyordu. Burada ekonomik ambargo gibi silahlı olmayan bir müdahale de seçenekler arasındaydı. Kolaylıkla İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne karşı işletebileceği düşünülen bu madde Sovyetler için büyük bir rahatsızlık konusuydu. Almanya'nın konuyla ilgili verdiği teminatlara rağmen Sovyetlerin Cemiyet'le ilgili görüşü en başından sabitti, Almanya'nın Cemiyet'e girişinin açıkça Almanya'yı egemen bir dış politika izlemekten alıkoyacağı, Rapallo'yu yok edeceği ve onu çeşitli ortaklıkların ve eylemlerin içine çekerek Sovyetlerle karşı karşıya getireceği Sovyet basını aracılığıyla yüksek sesle dile getiriliyordu.²³ Locarno antlaşmasına giden sürecin henüz çok başında, 1925 yılının bahar aylarında, bizzat Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin Almanya'nın Cemiyet'e üyeliği sonrasında ilişkilerin Almanya istese de eskisi gibi olamayacağını ifade etmişti.²⁴ Sovyetler Birliği'nde Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile anlaşması ve Cemiyet'e giriş

²² Carr, a.g.e., s. 65

²³ G.F. Matveev, E.Yu. Matveeva, "Lokarnskiy povorot 1925 g. glazami Sovetskikh gazetnykh kommentatorov i politikov", *Vestnik Moskovskogo Universiteta*. ser. 8. İstoriya, 2000, No:3, s.115-116.

²⁴ İl. Tümbirlik Sovyet Kongresi'nde Dışişleri Halk Komiseri Yoldaş G. V. Çiçerin'in Konuşması, *İzvestiya*, 16 Mayıs 1925.

gündeminin bir tehdit olarak algılanmasının bir sebebi de Sovyet dışişlerinin yıl başından beri İngiltere ve Fransa'ya yönelik diplomatik atağının yıl sonu itibariyle hezimetle sonuçlanması ve iki ülkeyle de ilişkilerin donma noktasına gelmesi oldu. İngiltere'nin Amerikan kredisiyle Fransa'nın ekonomik ve politik karın ağırlarını dindirecek şekilde Almanya'yı kapsamasının Sovyetler'e karşı bir ittifak sistemi kurma amacı taşıdığı inancı Sovyet yöneticileri arasında yerleşmeye başlıyordu. Zamanla girdikleri yarışta, henüz Sovyet sanayi ve silahlı kuvvetleri Batıyla rekabet edemeyecek kadar güçsüzken bir saldırı ihtimaliyle toprağın ayaklarının altından çekildiği duygusu güçleniyordu.²⁵ 1924 yılı sonunda Lenin'in ardından Stalin'le girdiği rekabette parti içinde muhalefet rolüne itilen Troçki'nin Devrimci Askeri Konsey başkanlığını ve savaş bakanlığını bırakması, yerine genç ve yetenekli Frunze'nin geçmesi Sovyetler'de askeri alanda hazırlıkların hızlandırıldığının göstergesi oldu. 1925 yılının başında bu hazırlıklar kamuoyu tarafından takip edilebilir duruma geldi.²⁶

1925: Locarno Süreci

Ocak 1925'te Polonya'nın inisiyatifinde Estonya, Letonya ve Finlandiya'nın katıldığı konferans Moskova'da Sovyet karşıtı bir Baltık bloğunun kurulmakta olduğu endişesi yaratmıştı. Şubat 1925'te İngiliz Muhafazakâr hükümetinin başbakanı Chamberlain İngiliz parlamentosunda Sovyetler'i bir istikrarsızlık kaynağı ve güvenlik tehdidi olarak nitelendirdi. Aylar sonra 15 Eylül 1925'te Fransa, İtalya, Almanya, Polonya ve Çekoslovakya'nın temsilcilerinin 5 Aralık'ta bir güvenlik paketi için Locarno'da toplanması çağırısı geldi. Bütün bu gelişmeler Sovyetler için İngiltere'nin Dawes planından güvenlik paketi görüşmelerine kadar geçen süreçte bir Sovyet-karşıtı ittifakı oluşturma niyetinde olduğunun ispatı gibiydi.²⁷ 22 Eylül 1925'te Pravda'da Sovyet liderlerinden Yevgeni Preobrajenski'nin Savaş Tehdidi başlığıyla yayınlanan ve yazarın resmi Avrupa görevlerinden edindiği izlenimleri aktardığı yazıda İngiliz Muhafazakar hükümetinin savaş hazırlığı içinde olduğu ve bu sistematik

²⁵ DVP, 9. cilt, 1925 yılı Uluslararası Durum ve SSCB'nin Dış Politikası Üzerine, s. 611.

²⁶ N. S. Simonov "The 'war scare' of 1927 and the birth of the defence-industry complex", Barber, J., Harrison, M. (eds) *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev* içinde, London, 2000, s. 346.

²⁷ DVP, 9. cilt, "1925 yılı Uluslararası Durum ve SSCB'nin Dış Politikası Üzerine", s. 612.

ve uzun soluklu hazırlığın Sovyetler Birliği'ne karşı yapıldığı iddia ediliyordu.²⁸

Locarno Antlaşması Ekim 1925'te Locarno'da başlayan müzakereler sonucunda 1 Aralık 1925'te Londra'da imzalandı.²⁹ Almanya'nın Milletler Cemiyeti üyeliğinin önünü de açan müzakerelerin temel hedefi İngiltere'nin hamiliğinde Fransa ve Almanya'nın son savaştan arta kalan sorunlarını çözmek ve Almanya'yı Avrupa'nın büyük devletler ailesinin eşit bir üyesi olarak yeniden kapsayabilmektir. Gerçekten de Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Çekoslovakya ve Polonya delegelerinin katıldığı Locarno'da Alman delegasyonu Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez savaş suçlusu değil eşit bir ortak olarak muamele görüyordu. Fransa Almanya'nın savaş tazminatlarının taksitlerini zamanında ödememesi gerekçesiyle 1923 yılı başında Almanya'nın Ruhr bölgesine girmişti. Locarno Almanya'nın Fransa ve Belçika'yla mevcut sınırlarını kesinleştirerek ve savaş tazminatlarını yeniden düzenleyerek çatışmayı sonlandırdı. Almanya'nın Polonya ve Çekoslovakya'yla imzaladığı anlaşmalarda Almanya Batı sınırları için verdiği güvenceye doğu sınırları için zorlanmamıştı. Bunda Almanya'nın "Sovyet dostluğu" kartını pazarlık sırasında İngiltere ve Fransa'ya karşı etkili biçimde kullanmasının büyük payı vardı.

Sovyetler Birliği için Locarno sözleşmelerinin bir sonucu da Almanya'nın savaş sonunda Polonya'ya kalan topraklar konusundaki hırsının Alman-Sovyet ilişkilerinin istikrarsızlaştıran bir unsur olmaya devam etmesi oldu.³⁰ Ancak asıl önemlisi Sovyetler Locarno'yu Almanya'nın Sovyet karşıtı kutuplaşmaya dahil edilmesi olarak değerlendiriyordu. Süreci geri çevirmenin mümkün olmadığının

²⁸ Savaş Tehdidi, *Pravda*, 22 Eylül 1925, s. 5.

²⁹ Locarno buluşmasından hemen önce Çiçerin Berlin'e gitmiş, 12 Ekim'de imzalanacak olan bir ticaret anlaşmasına ve 100 milyon mark krediye Alman hükümetini ikna etmeyi başarmıştı (Peçatnov, a.g.e., s. 71). Ancak bu ticaret anlaşmasının gidişatı durdurma ve Rapallo günlerine dönme gibi bir gücü olmadığı herkes tarafından biliniyordu (Matveev ve Matveeva, a.g.e., s. 119).

³⁰ Almanya Polonya'ya karşı atacağı adımlar öncesinde Sovyetlerin Polonya ile herhangi bir bağlayıcı anlaşmaya girmesini, tarafsızlık hukuku geliştirmesini istemiyor, Sovyetler ise İngiltere'nin Polonya'yı kendisine karşı kullanma ihtimaline karşı bu ülkeyle bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması imzalamayı daha uygun buluyordu. Locarno öncesi bu konuda basın aracılığıyla zemin yoklamaları başlamıştı. Leh-Sovyet yakınlaşması için, *İzvestiya*, 9 Eylül 1925; ve doğru yol, *İzvestiya*, 10 Eylül 1925.

netleştiği anda Sovyet diplomasisi dikkatini Alman Dışişleri bakanı Stresemann'la Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 16. maddesi konusundaki pazarlığa yöneltti. Sovyetler Birliği ile köprüleri atmak istemeyen Almanya bunu seve seve kabul etti. Stresemann'ın ifadeleriyle "barışı tehdit eden bir güce karşı yürürlüğe konan eylem planına ne ölçüde katılacağına" Almanya kendisi karar verecekti. Öte yandan Sovyet yöneticileri bir kriz durumunda ve Sovyetlere saldırı planı gündeme geldiğinde mevcut ekonomik kırılganlığı içinde Almanya'nın İngiltere'nin taleplerine karşı koyabileceğini düşünmüyordu.³¹ Yine de henüz tüm umutlar geride kalmamıştı.

1926: Berlin Antlaşması

Locarno müzakereleri sırasında yazılan bir Sovyet raporunda hala kapitalist ülkeler arasındaki çelişkilere oynanabileceğine işaret ediliyordu.³² Nitekim Nisan 1926'da Sovyet ve Alman hükümetleri arasında imzalanan Berlin Antlaşması "Rapallo ruhunu" geri getirmese de Almanya'nın Sovyet dostluğuna hala birkaç nedenle ihtiyaç duyduğunu ortaya koydu. Alman tekelleri Rusya pazarını hala önemsiyor, Almanya'nın ekonomik kırılganlığını aşmanın bir yolunun Sovyetler Birliği'yle ticaret ve yatırımdan elde edilecek büyük kârlar olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca Almanya Versay'dan kaynaklanan askeri kısıtlamaları aşmak için hala Sovyetler Birliği'yle askeri anlaşmalarına güvenmeye devam ediyordu. İkincisi İngiltere'nin onayını almış, Fransa'yla ilişkilerini yoluna koymuş Almanya Batılı güçlerle daha ileri pazarlık için Sovyet kartına ihtiyaç duymaya devam ediyordu. Üçüncüsü Almanya'nın Almanya-Polonya sınırının revizyonu konusunda adım atabilmesi için Sovyet desteğine, en azından Sovyetlerin köstek olmamasına ihtiyacı vardı.³³ Berlin Antlaşması Rapallo Antlaşması'nı güncellemeye yönelik bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasıydı. Almanya'nın Milletler Cemiyeti üyeliğinin eli kulağındayken Cemiyet sözleşmesinin Sovyetler aleyhine kullanılabilecek 16. Maddesine karşı alınmış bir önlemdi. Anlaşmanın ardından, Haziran 1926'da antlaşmayla

³¹ Harvey L. Dyck, "German-Soviet Relations and the Anglo-Soviet Break, 1927." *Slavic Review*, vol. 25, no. 1, 1966, s. 69

³² John P. Sontag, "The Soviet War Scare of 1926-27." *The Russian Review*, vol. 34, no. 1, 1975, s. 68.

³³ Dyck, a.g.m., s. 70.

birlikte Alman hükümeti tarafından vaat edilen 300 milyon Marklık kredi Sovyet bankalarına aktarıldı.

Berlin Antlaşması Almanya-Sovyetler Birliği ilişkilerinin başlıca mimarı olan Çiçerin'in yeni ve parlak bir başarısı gibi görünse de zamanın değiştiği gerçeğini gizleyemiyordu. 1926 sonunda Sovyet yönetiminin ve Komintern'in Çin'de milliyetçi ve komünist güçler arasındaki çatışmalara, İngiliz kömür madencilerinin grevlerine dahil olması nedeniyle İngiltere'yle yaşanan yeni gerginlikler hala kendini yeterince güvende hissetmeyen Weimer yöneticilerini diken üstünde tutuyordu. İngiltere'nin bu gelişmeler karşısında Sovyetlere yönelik ortak yaptırım girişimleri Almanya'yı zor durumda bırakacaktı. Ayrıca Sovyet ekonomisi krizdeydi ve Alman şirketleri verdikleri kredilerden pişmanlık duymaya başlamışlardı bile.³⁴ Sovyetler'de Batıda İngiliz merkezli bir Sovyet-karşıtı cephe oluşturulduğuna yönelik korku Sovyetler'i batı sınırlarını güvence altına almaya itiyor bu da Polonya'yla daha az gergin ilişkiler için kimi girişimleri beraberinde getiriyordu. 1927 yılı itibarıyla Almanya'nın Sovyetler'le yakın ilişkilerden beklentileri boşa çıkmış, ülke içinde anti-komünist bir basıncın yanında hem devlet içinde hem de sermaye çevrelerinde rahatsızlık kendini göstermeye başlamıştı.³⁵ Alman Dışişleri kendi içinde İngiliz-Sovyet anlaşmazlığında arabuluculuk yapıp yapmamayı, tarafsızlık politikasının ne kadar sürdürülebileceğini, Sovyet dostluğunun kazanç ve bedellerinin ne olacağını tartışıyordu.³⁶

1927: Sovyetler Birliği'nde Savaş Korkusunun Tırmanması

Sovyet hükümeti açısından 1927 yılının bahar ayları kendisine karşı İngiliz merkezli savaş planlarının hızlandığı yolundaki endişelerin giderek güçlendiği bir dönem oldu. Nisan ayında Sovyetler'in Pekin'deki elçilik binası basıldı ve Çan Kay Şek güçleri Çin Komünist Partisine korkunç baskılar yapmaya başladı.³⁷ 27 Mayıs 1927'de İngiltere Sovyetler Birliği ile tüm diplomatik ilişkileri kestiğinde³⁸ Sovyet Dışişleri Almanya'nın

³⁴ A.g.m., s. 72.

³⁵ A.g.m., s. 73.

³⁶ A.g.m., s. 77.

³⁷ Sontag, a.g.m., s. 72.

³⁸ Mayıs 1926'da İngiltere'de yaşanan genel greve Sovyet sendikalarının verdiği destek İngiliz hükümetinin Sovyetlere yönelik "iç işlerine müdahale" iddialarına hız verdi. Grevden bir yıl sonra Mayıs 1927'de İngiliz polisi Sovyetlerin Londra'daki ticari

krizde Sovyetlerin lehine “yapıcı bir rol” oynamasını bekledi. Bu aslında son birkaç yılın gelişmelerinin ardından ilişkilerde bir sınama anıydı. Haziran 1927’de Cenevre’de gerçekleşecek Cemiyet Konseyi toplantısı son derece kritik hale gelmişti. Sovyetler burada İngiliz Başbakanı Chamberlain’in Sovyet karşıtı bir eylem önerisinde bulunabileceğini öngörüyordu. Toplantı öncesi Sovyet dışişleri bakanı Almanya’ya giderek Alman diplomatlarına telkinde bulunmayı denedi. Cenevre’deki görüşmelere 8 Haziran’da Varşova’da Sovyet büyükelçisi Voikov’un bir suikasta kurban gitmesi ve Sovyet hükümetinin cinayetin ardından Moskova’da yürüttüğü kovuşturma ve Polonya hükümetinden cinayetin soruşturulmasına ilişkin talepleri damga vurdu.³⁹ Suikast Polonya’nın İngiltere desteğiyle Sovyetler’e saldırmaya hazır olması biçiminde yorumlandı. Chamberlain’in Almanya’nın Konsey’in sözcüsü olarak Sovyet hükümetine Polonya’yla ilişkileri daha fazla germemesi yolunda uyarıda bulunması önerisi Stresemann tarafından kabul gördü. Bu durum, Almanya’nın Batıdan Polonya’ya gidecek askeri desteğe geçit vermeyeceği yönündeki iyimser düşüncüyü yerle bir etti. Bolşevikler açısından tam da Almanya’nın Cemiyet’e girişi ve İngiltere ve Fransa’yla anlaşmasıyla birlikte kaçınılmaz olarak onların yörüngesine gireceği tezini doğrular gibiydi.

Bu gelişmeyle birlikte Sovyet hükümetinin savaş korkusu en üst düzeyine sıçradı. Polonya’da Voikov suikastından daha endişe verici olan Avrupa’daki tek müttefik ülkenin kaybedilmiş olma ihtimaliydi. Stresemann’ın Cemiyet toplantısının ardından Reigtag’da ilan ettiği Almanya’nın yeni misyonu bu ihtimalin güçlendiğini ortaya koyuyordu. Eylül’de Fransa’nın Sovyet hükümetiyle yürüttüğü ticari müzakereleri sonlandırması ve Sovyet diplomatik temsilcisi Rakovski’nin geri çağrılmasını talep etmesi tabloyu tamamladı. Fransa, Sovyetlerin bir kısmını ödemeye hazır olduğu Çarlık Rusya’sından kalan borçları elinin tersiyle itmişti. Alman diplomatik belgelerine göre Sovyet Dışişleri

temsilciliği olan ARCOS’un genel merkezine baskın düzenledi. Bundan sonra İngiltere Sovyetlerle tüm diplomatik ilişkileri sonlandırdığını duyurdu. Peçatnov, a.e.g., s. 72. Diplomatik ilişkiler ancak Ekim 1929’da yeniden tesis edildi. A.g.e., s. 74.

³⁹ DVP, 10. Cilt, SSCB hükümetinden Polonya hükümetine nota, 11 Haziran 1927.

İngiltere'nin Polonya'nın başını çektiği, güneyde Romanya, kuzeyde Finlandiya tarafından desteklenen bir saldırıyı kışkırttığından emindi.⁴⁰

Gerçekten Sovyetler'in savaş senaryosunda Polonya kilit ülke konumundaydı. Sovyet yönetici çevrelerinde saldırının batı sınırlarından, Polonya ve onunla iş birliği yapmaya gönüllü komşu ülkelerin oluşturacağı koalisyondan geleceği endişesi hakimdi. Sovyetlerin Polonya'yla ilişkileri Ağustos 1921'de Kızıl Ordu'nun Varşova önlerindeki yenilgisinin ardından barış koşullarında da olsa kronik gerilim halindeydi. Polonya'yla ilişkiler bir nevi Sovyetlerin Batılı büyük güçlerle ilişkilerinin barometresi gibiydi. Bu nedenle Ocak 1925'te Polonya'nın inisiyatifinde Estonya, Letonya ve Finlandiya'nın katılımıyla Helsingfors Konferansı gerçekleştiğinde, Sovyet hükümeti bu konferansı Baltık bölgesinde Sovyet karşıtı bir blok yaratmak üzere atılmış bir adım, Polonya'nın maşa olarak kullanıldığı bir Batı komplosu olarak görme eğilimindeydi.⁴¹ Konferanstan dışı dokunur bir sonuç çıkmasa da Sovyet hükümeti bu konferansın devletlerin genel kurmayları arasındaki iletişim kuvvetlendirmek için bahane olduğunu düşünüyordu. Nitekim mart ayında Riga'da bu kez Romanya'nın da dahiliyle söz konusu ülkelerin genelkurmay başkanları bir araya geliyordu⁴². Almanya'nın Batıyla yakınlaşmasının Polonya'nın gözünü korkutacağı varsayımıyla Sovyet diplomasisinin Polonya hükümetine önerdiği tarafsızlık anlaşması reddedilmişti. Mart 1926'da henüz Dışişleri Halk Komiseri yardımcısı olan Maksim Litvinov Baltık devletleri üzerinde bir Polonya vesayetini kabul etmediklerini, Polonya'nın kendi adına değil Baltık ülkeleri adına konuşma alışkanlığının Sovyetler'in her türlü anlaşma girişimini boşa düşürdüğünü vurguluyordu.⁴³ 1926 yaz aylarında İngiltere'nin Doğu Avrupa sınırlarını yeniden şekillendirmeye karar verdiği düşünülüyordu. Buna göre Almanya'ya verilen Danzig ve Polonya Koridoru karşılığında Polonya'nın Litvanya'yı işgaline izin verilecekti.⁴⁴ Sovyet hükümeti Litvanya'yla Eylül 1926'da imzalanan antlaşmayla kendi sınırlarında Sovyet karşıtı bir *cordon sanitaire* kurulmasını

⁴⁰ Dyck, a.g.m., s. 80.

⁴¹ DVP, 8. Cilt, Dışişleri Halk Komiserliği Kurulu üyesinden SSCB'nin Letonya Tam Yetkili Temsilcisine S. I. Aralov'a, 3 Ocak 1925, s. 10.

⁴² Carr, a.g.e., s. 443.

⁴³ A.g.e., s. 447.

⁴⁴ Sontag, a.g.m., s. 68.

engellemiş oldu.⁴⁵ Ancak bu başarı Sovyet yöneticilerinin endişelerini ortadan kaldırmaya yetmedi. Ekim ayında Bolşevik Parti 15. Kongresinde savaş tehdidi açıkça gündeme geldi.⁴⁶ Bu tarihten itibaren savaş korkusu adım adım tüm kademelerde egemen olmaya başlamış, basından ve Sovyet liderlerinden doğru Batıdan gelecek saldırı yolundaki girdiler toplum nezdinde de bir endişenin yayılmasına neden olmuştur.

Aralık 1926'da Komintern Yürütme Kurulu bileşiminde de savaş tehdidi ana gündem oldu. Ocak 1927'de Buharin, Rikov ve Voroşilov gibi önde gelen Sovyet yöneticileri tarafından birkaç hafta ya da ay içinde savaşın başlayabileceği yönünde konuşmalar yapıldı.⁴⁷ Nisan 1927'de Pravda'da en önemli sorunun savaş tehdidi olduğuna bir kez daha işaret edildi. Bolşevik Partisi'nin 15. Kongresinde Stalin Parti Merkez Komitesi'nin siyasi raporunu sunarken "bir ya da iki yıl önceye kadar telaffuz edilebilen kapitalist dünyayla bir denge durumu" ve "barış içinde bir arada yaşamın" sonuna gelinmekte olduğuna; artık Sovyetler'e yönelik emperyalist saldırıların ve müdahale hazırlıklarının gündemde olduğu yeni bir döneme girildiğine işaret ediyordu.⁴⁸ Sovyet kamuoyu savaş beklentisiyle teyakkuz halindeyken bir yandan partinin liderlik yapısı içinde mücadele keskinleşmiş ve tasfiye başlamıştı. Bir yandan liderlik sorunu Stalin lehine çözülürken, aynı zamanda liberal Yeni Ekonomi Politikaları (NEP) döneminin de sonuna geliniyordu. Sovyet yönetimi açısından Batı kredisiyle ve ülke içinde kapitalist ilişkilerin serpilmesine göz yumarak kendine yeterli bir ekonomi inşa edilemeyeceği açıklığa kavuşmuştu. Sovyetler tarımda kolektivizasyon ve içe dönük bir sanayileşme hamlesiyle askeri gücünü arttırmaya yöneldi.⁴⁹

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyelik ihtimaline Sovyet tepkisi

⁴⁵ D. K. Bakanov, "Sovetsko-litovskie otnoşeniya v ramkah podgotovki k zaklyuşeniya dogovora o nenapadenii s Litvoy", *Vestnik Gumanitarnogo Obrazovaniya*, No.2(34), 2024, s. 62.

⁴⁶ Bakanov, a.g.m., s. 69.

⁴⁷ A.g.m., s. 70.

⁴⁸ A. Z. Rubinstein, ed. "Political Report of the Central Committee at the Fifteenth Congress of the CPSU, December 1927", *Foreign Policy of the Soviet Union*, New York, 1972, s. 98.

⁴⁹ Rubinstein, a.g.e., s. 76.

Batıda yaşanan hayal kırıklığı gözleri daha fazla Doğuya yönlendiriyordu. Ancak Doğuda Sovyet ittifak sistemi açısından kritik iki ülke olan Çin ve Türkiye'yle ilişkilerin geleceği belirsizliklerle malûldü. Çin'de Sovyetlerin aracılığıyla gerçekleşen milliyetçiler ve komünistler arasındaki ittifak geçici olmuş, 1926 yılı sonundan itibaren Batı destekli milliyetçi güçler ülkede kontrolü sağlarken komünistlerin fiziki tasfiyesine girişmişti.⁵⁰ Komünistleri siyasi ve askeri olarak destekleyen Moskova'nın Çin'deki diplomatik misyonları bu süreçte saldırıya uğradı. Pekin, Şangay ve Tientsin'de Sovyet temsilcilikleri Sovyet hükûmetine göre bizzat İngiltere'nin organize ettiği Çinli militaristlerin saldırısına uğramıştı. İngiltere Çin'de karşıdevrimci güçleri var gücüyle destekliyordu.⁵¹

Türkiye Sovyetler için Çin'le kıyaslandığında devrimci olanaklar bakımından fakir olmakla birlikte daha istikrarlı ilişkiler vaat ediyordu. Ayrıca Türkiye konumu, siyasi olarak batıya dönük yüzü ve kapitalist modernleşmeye yönelik kararlılığı nedeniyle Sovyet Dışişleri için özel bir duruma sahipti. İlk bölümde belirtildiği gibi 1920'li yıllarda Türkiye'nin Batıyla yakınlaşma ihtimali Sovyetler açısından çok zamansız ve tatsız bir gelişmeydi. Türkiye'nin Batıyla yakınlaşma hızını düşürmeye dönük bir stratejiyle hareket ediyorlardı.⁵² Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya yönelik diplomatik atağının 1924 sonbahar aylarından itibaren, İngiltere'yle bozulan ilişkiler, Almanya'nın Locarno sistemiyle yeniden kapsanması ve Doğu Avrupa'da Polonya merkezli gruplaşma vb. gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğinin gündeme gelmesi Sovyet Dışişleri'nde soğuk düş etkisi yarattı.

Locarno müzakerelerinin sürdüğü Ekim 1925'te Sovyetler Birliği Türkiye'yle bu müzakerelere yanıt olarak Paris'te sembolik değeri yüksek bir antlaşmaya imza attı. Bu antlaşma Türkiye açısından Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda İngiltere lehine verdiği kararın rövansı niteliğindeydi. Musul kararının açıklandığı gün olan 16 Aralık 1925'te Cemiyet oturumuna katılmayarak Paris'e geçen Tevfik Rüşdü Bey

⁵⁰ O'Connor, a.g.e., s. 141.

⁵¹ V. A. Şişkin, *Ctanovleniye Vneşney Politiki Poslerevoljutsionnoy Possii (1917-1930 godı) i Kapitalističeskii Mir: Ot Revolyutsionnogo "Zapadničestva" k "Natsional-Bolşevizmu"* Sankt. Peterburg, 2002, s. 269.

⁵² Somel, a.g.m, s. 8.

Çiçerin'le birlikte dostluk ve tarafsızlık antlaşmasına imza attı.⁵³ 29 Aralık'ta Hakimiyet-i Milliye'de bu antlaşmanın ve benzer birliklerin, Doğu milletleri için bir "yaşam meselesi" olduğu vurgulanıyor; Türkiye ve Rusya'nın Doğulu ülkeler olması sebebiyle bu ittifak, diğer Doğu milletleri için de kendi varlıklarını korumaya yönelik savunma niteliğinde bir ilk adım olarak değerlendiriliyordu.⁵⁴ Türkiye bu antlaşmayla Batıya seçeneksiz olmadığını göstermişti.

İngiltere öncülüğünde Almanya'nın içerildiği ve Sovyetlerin dışlandığı yeni bir Avrupa mimarisine karşı bu antlaşma, Sovyetlerin ikili antlaşma atağının ilk adımı oldu. Bu antlaşmayı Nisan 1926'da Almanya'yla Berlin Antlaşması ve Eylül 1926'da Litvanya'yla saldırmazlık antlaşması takip etti. Antlaşmaların imzalandığı süreçte Sovyet diplomasisi aldığı sözel garantilerin dışında karşısında çaresiz kaldığı Almanya'nın Cemiyet üyeliğiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Türkiye'nin üyeliği gündeme geldiğinde Almanya'nın üyeliğine karşı geliştirilen argümanlara çok benzer argümanlarla Türk hükümetini frenleme girişiminde bulundular.

Milletler Cemiyeti'ne İlişkin Sovyet ve Türk Değerlendirmeleri

Milletler Cemiyeti'nin kuruluş süreci Rusya'da iç savaşın en zorlu günlerine denk geldi. Kasım 1917'de iktidarı almış olan Bolşevikler yalnızca yerel karşıdevrimci güçlere karşı değil eski Çarlık topraklarına doğrudan askeri müdahalede bulunan İngiltere ve Fransa'yla birlikte başka Milletler Cemiyeti üyelerine karşı da ölüm kalım mücadelesi vermekteydiler. Bu durum Cemiyet'i temel misyonu devrimci unsurları ortadan kaldırmak olan bir emperyalist-kapitalist oluşum olarak görmelerine neden oldu.⁵⁵ Cemiyet'te İngiltere'nin başını çektiği emperyalist ülkeler burayı diğer ülkeleri de kendilerine tabi kılmak için araçsallaştırıyordu. Bolşevikler, başlangıçta ne garanti verilirse verilsin Cemiyet'e üye olan ülkelerin bağımsızlığını yitireceği, Sovyetler'le dostluk ilişkisini sürdürmenin imkânsız hale geleceğini düşünüyordu. Cemiyet sözleşmesinin 16. maddesi Sovyet hükümetine göre büyük güçler tarafından diğer devletleri peşinden sürükleyerek Sovyetler'e

⁵³ B. N. Şimşir, ed. "Turkey Annual Report, 1925", *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 6, Ankara, 2005, s. 47.

⁵⁴ Hakimiyet-i Milliye, "Türk-Rus İttifakı", 29 Aralık 1925.

⁵⁵ Geoffrey Roberts, "A League of Their Own", *Journal of Contemporary History*, April 2019, Vol. 54, No. 2 (April 2019), p. 304.

ekonomik ve askeri saldırıda bulunması için çok rahat bir zemin sunuyordu. Ayrıca büyük güçlerle küçük devletlerin çatışması durumunda Cemiyet'in her defasında büyük güçler lehine karar verdiği görülmüyordu. Musul sorununda bu açıkça görülmüştü. İngiltere Sovyetler Birliği'nin tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmalarını sabote etmek için anlaşmalara taraf olan devletlere bu antlaşmaların Cemiyet sözleşmesiyle uyuşmadığını söylüyordu.

Genç Cumhuriyet'in Cemiyet'e bakışı Sovyet hükümetiyle paralellik taşıyordu. 1919 Versay Barış Antlaşması çerçevesinde kurulan Milletler Cemiyeti Sevr Antlaşması'nın (1920) pek çok hükmünde Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının ortadan kaldırılmasının araçlarından biri olarak geçiyordu. Antlaşmada, Osmanlı topraklarının bir kısmı (*Suriye, Lübnan, Filistin, Irak*) Milletler Cemiyeti mandası altında İngiltere ve Fransa'ya bırakılmıştır. Boğazların Milletler Cemiyeti'nin denetiminde bir uluslararası komisyona devri söz konusuydu. Cemiyet'e Osmanlı Devleti'nin azınlıklarla ilgili yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetleme yetkisi veriliyordu. Sevr'in Türk yönetici sınıfı üzerinde kuşaklar boyu aktarılan travmatik etkileri altında, antlaşmanın uygulanmasını güvenceye almak konusunda önemli bir rol biçilen Milletler Cemiyeti'ne yönelik olumlu bir bakış düşünülemezdi.⁵⁶ Lozan sürecinde de kamuoyunun Milletler Cemiyeti'ne yönelik olumsuz görüşü sürüyordu. 1922 sonunda Lozan görüşmeleri sürerken Vakit Gazetesi'nde Milletler Cemiyeti yalnız galip devletlerin çıkarı için çalışan,

⁵⁶ "Paris Barış görüşmelerinde şubat başında kurulan "Yunan ve Arnavutluk Meseleleri Komitesi"nde Yunan heyetinin üyesi ve Dörtler Konseyi'nin danışman olarak yer alan Harold Nicolson şunları yazmaktadır: 24 Mart: "Aşağı indim ve Amerikan delegesi Mezes'le görüştüm... Küçük Asya konusunda anlaşıyoruz. Ayvalık'tan Selçuk'un kuzeyine kadar bir daire. Bu da bir şeydir". 28 Mart: "Amerikalı delege Amold Toynbee ile Türkiye'nin geleceğini konuştuk. Bir Ermeni Devleti için sınırları belirliyoruz...". 13 Mayıs: "Büyük haritamı yemek masasının üzerine yaymamla birlikte herkes başıma toplandı...Ben İtalyanlara Antalya'yı ve Fransa'dan kalan bölgeleri önerdim... Paylaşılacak pasta şimdi daha büyük gözüküyordu... İtalyanlar Ereğli'deki kömür madenlerini de istediler. Bu konuda bilgili olan bir İngiliz delegesi, "ama oradaki kömür çürük, pek işinize yaramaz" dedi...Sonlara doğru, Milletler Cemiyeti'nin Anayasası'nın "Mandalar" bölümünü açtık. Maddede, "ilgili halkın istek ve rızası ibaresi" vardı. Çok eğlenceli bulundu bu ibare. Nasıl da güldüler..." Gülnihal Bozkurt, "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 19, no. 56 (Temmuz 2003), s. 483.

galip devletlerin arzularını müzakere eden, siyasi önemi ve güvenilirliği ortadan kalkmış bir oluşum olarak resmedildi.⁵⁷

Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından İngiltere'nin Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne davet etme ihtimali gündeme geldi.⁵⁸ Ancak İngiltere'yle Lozan'da çözüme kavuşmayan sorunlar böyle bir girişim için henüz erken olduğuna işaret ediyordu. Lozan sonrası Türk dış politikası Lozan'da çözülemeyen bir dizi sorunun çözümüne odaklanmıştı. Başta Musul'un statüsü ve Yunanistan'la nüfus mübadelesi olmak üzere bu sorunların çözümü zorla koparılan siyasal egemenliğin hızla pekiştirilmesi için elzemdi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile ilk temasları bu konjonktürde gelişti. Nüfus mübadelesinin uygulamaya konduğu sırada Yunanistan ve Türkiye arasında İstanbul Rumlarının statüsüne ilişkin çıkan uyuşmazlıkta taraflar Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştu; Cemiyet bünyesinde Daimî Adalet Divanı Şubat 1925'te açıkladığı görüşü Yunanistan'ın iddiasıyla uyumlu oldu.⁵⁹ Bundan daha büyük rahatsızlık Musul sorununa Cemiyet'in müdahalesiyle ilgiliydi. Musul sorunu taraflar arasında çözülemeyince Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştı. Cemiyet Konseyi'nde oluşturulan komisyon Musul'u İngiliz mandası altında Irak'a bırakma yönünde görüş bildirmişti. Bu görüş, oybirliğiyle Türkiye'nin üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'nin Genel Kurulu'nda onaylandı.⁶⁰

⁵⁷ Vakit gazetesi, "Cemiyet-i Akvam ve Biz", 22 Aralık 1922.

⁵⁸ Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer alan bir belgeye göre konu bir görüş oluşturulması için Başvekalet müsteşarlığından TBMM başkanlığı Özel Kalemine bildirmiştir. DİB Arş., "İngilizlerin Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne davet etmeleri ihtimaline karşı hazırlıklı olmamız gerektiği ve bu konuda Mustafa Kemal Paşa'dan görüş istendiği", 6 Kasım 1923, Yer Bilgisi: 218-472-29.

⁵⁹ İsmail Çulha, "Türk Rum Mübadelesinde "Etabli" Sorunu, İstanbul'un Sınırları Konusundaki Anlaşmazlık ve Türkiye'nin İzlediği Politika", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 11/4, (2019 Kış), s. 183.

⁶⁰ Türkiye'nin Musul süreciyle ilgili rahatsızlıkları 1926 yılında da devam etti. Türk hükümeti Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği tarafından 8 Mart 1926'da Musul meselesine ilişkin verilecek beyanat hakkındaki oturuma davet edilmiş, oturumun 18 Şubat'ta İngiltere ve Irak arasında imzalanan muahedenâme ile ilgili olduğu anlaşılmış ancak muahedenâmenin içeriği Türkiye'ye tebliğ edilmemiştir. Türk hükümeti ancak gayriresmi yollarla içeriğine ilişkin fikir sahibi olduğu bu anlaşmanın metninin oturum öncesi bildirilmemesinden rahatsız olmuş, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine cevabi mektubunda bu rahatsızlığı belirtmiş; bunun Milletler Cemiyeti'nin genel usullerine aykırı olduğunu ifade ederek bu koşullarda söz konusu oturuma katılamayacağını bildirmiştir.

Türkiye bu gelişmelerin de etkisiyle Cemiyet'e güven duymuyor, burayı İngiltere ve Fransa'nın savaş zamanı yapamadıklarını yapmak için kullandıkları bir araç olarak görüyordu.⁶¹ Musul sorununun İngiltere lehine Cemiyet'te çözülmüş olması Milletler Cemiyeti'ne ilişkin Türk kamuoyundaki olumsuz görüşü canlandırmıştı. Örneğin Yunus Nadi 16 Aralık 1925'te Cumhuriyet'te Milletler Cemiyeti'ni emperyalistlerin "tahakküm ve istila emellerine hizmet etmekle" suçlamış, Cemiyet olmasaydı İngiltere'nin Musul'a, Fransa'nın Suriye'ye "zalim ve cabbar müstevliler olarak" gireceklerini belirtiyordu.⁶²

Yine de Musul sorununun İngiltere'nin lehine çözülmesinin ardından İngiltere Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi konusunda telkinde bulunmaya başladığında Türk yönetici çevrelerinde bu konu gündem oldu. İngiltere'nin telkinleri tehditkâr bir ton da taşımaktaydı.⁶³ Üstelik Türkiye İtalya'nın Türkiye'ye yönelik emperyalist niyetleri konusunda diken üstündeydi. Hükümet Milletler Cemiyeti'nin dışında kalmamanın Türkiye'nin çıkarları ve ulusal güvenliği açısından daha uygun olacağı tezi ile bu örgütün Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'nın müdahalelerine açık hale getirdiği gibi Sovyetler Birliği ile ilişkilerini de bozacağı tezi arasında gidip geliyordu.

Sovyetlerin Türkiye'nin Cemiyet Üyeliği Tartışmasına Tepkileri ve Görüşme Trafığı

Türkiye'nin Cemiyet'e üyelik gündeminin Batılı hükümetler tarafından ısıtıldığı basından takip edilebiliyordu. 7 Ağustos 1926'da New York Times gazetesinde çıkan yazıda Türk Hükümetinin bir süredir Milletler Cemiyeti'ne üye olma konusunu değerlendirdiğini, Cemiyet'e

DİB. Arş., "Cemiyet-i Akvam'ın 8.3.1926'da yapacağı toplantıya davet telgrafında gönderildiği belirtilen Irak muahedenamesi metninin bulunmaması ve İngiltere'nin Musul meselesine bakışı nedeniyle toplantıya verilen cevap", 7 Mart 1926, Yer Bilgisi: 12-71-18.

⁶¹ Hazal Papuççular, *Cumhuriyetin Dış Politikası, Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 33.

⁶² Cumhuriyet, "Başka bir Cemiyet-i Akvam", 16 Aralık 1925.

⁶³ Bilal Şimşir'in derlediği İngiliz belgeleri içinde 15 Ekim 1926 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanı A. Chamberlain'ın İstanbul'daki İngiliz işgüderi Hoare'ye gönderdiği mektupta bakan Londra'daki Türkiye büyükelçisine Türk hükümetinin kendi güvenliği için Milletler Cemiyeti'ne girmesi gerekliliğine ilişkin nasıl telkinde bulunduğunu, nasıl aba altından sopa gösterdiğini anlatmaktadır: Şimşir, a.g.e, Sir Austen Chamberlain to Mr. Hoare, Constantinople, 15 Ekim 1926, No:21, s. 70.

girme konusunda hem lehte hem de aleyhte güçlü etkiler söz konusu olduğu belirtilmekteydi. Yazıya göre Türkiye'nin üyeliğine karşı başlıca muhalefet, Türkiye'ye "Cenevre çemberinin dışında kalması gerektiğini telkin etmeye devam eden Sovyet Hükümeti'ydi". Ancak içeride de "Sovyet tavsiyelerini sempatiyle dinledikleri bilinen hükümet üyelerinin, sahne arkasında Cemiyet'e karşı aktif bir kampanya yürüttüklerine inanmak için sebepler olduğu" iddia ediliyordu. Ayrıca Türkiye'nin Cemiyet üyeliği için en fazla çaba harcayan ülke olarak Almanya'nın adı zikrediliyordu.⁶⁴

Sovyet hükümeti için Almanya'nın konuya dahil olması önemliydi. İzvestiya'da 17 Kasım 1926'da Alman Berliner Tageblatt gazetesinde yazılan bir yazı gündeme taşınıyor ve Almanya'nın Türkiye'nin üyeliği için çalıştığı ortaya konuyordu. Alman kamuoyunun Locarno'ya bağlı bir kesiminin beklentilerini yansıtan Berliner Tageblatt'ta eğer Alman diplomatları gerçekten Türkiye'nin üyeliği için çalışıyorlarsa bunun çok hayırlı bir görev olduğuna işaret ediyordu. İzvestiya'ya göre Almanya kendi üyeliğinin ardından bir aşama daha atlayarak bu kez başka ülkeleri Cemiyet'e çekme misyonu üstlenmişti. Öte yandan İngiltere ve İtalya daha açıktan Türkiye'ye üye olması için baskı yapıyor, bu ülkeler Türkiye'yi Cemiyet'in dışında kalması durumunda başına gelebileceklerle tehdit ediyorlardı. Gazeteye göre, İngiltere Almanya'yı Türkiye tarafından emperyalist niyetler taşımayan bir unsur olarak güvenilir bulunduğu için arabulucu olarak seçmiş, Alman hükümeti de Bismarck'a özenerek bu rolü kabul etmişti.⁶⁵

Sovyet Dışişleri Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliğiyle ilgili ilk duyumlar geldiğinde rahatsızlığına rağmen adım atmakta tereddüt etti. Türklerin bağımsızlık, iç işlerine karıştırmama konusundaki hassasiyeti geçmişin tecrübeleri sonucu Sovyet Dışişleri'nin çok iyi bildiği bir özellikti. Ayrıca bir Sovyet müdahalesinin devlet içindeki Sovyet karşıtı kesimlere koz vereceği endişesi taşınıyordu. Milletler Cemiyeti gündemi açıldığında bu

⁶⁴ Türkiye Cemiyeti Değerlendiriyor, *New York Times*, 7 Ağustos 1926.

⁶⁵ İzvestiya uyardı: "Bismarck yanlış bir pozisyon almayacak kadar becerikliydi. Bu durum, onun örneğini izlemeye davet edilen herkes tarafından hatırlanmalıdır." Doğrudan Sovyet dışişlerinin bakış açısını yansıtan İzvestiya Sovyet hükümetinin yalnızca Türkiye'nin üyeliği konusunda değil, Almanya'nın yeni dönemde İngiltere'yle iş birliğini derinleştirmesi ve bu doğrultuda üstlendiği misyonlarla ilgili de hassasiyetini ortaya koymaktadır. Milletler Cemiyeti'nin Makle'i, *İzvestiya*, 17 Kasım 1926.

kaygılarla Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Yakov Surits'in başvekil Fethi Bey'le yaptığı görüşmede verdiği mesaj Sovyet hükümetinin niyetinin Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliğini engellemek olmadığıydı.⁶⁶ Ancak Batıdaki gelişmelerin tetiklediği savaş korkusu ve Almanya'nın Cemiyet'e resmen üyeliğinin ardından Sovyet dış politika yapıcılar arasında Türkiye'ye yönelik caydırıcı baskı kurma ihtiyacı baskın geldi. 22 Eylül 1926'da Dışişleri Halk Komiseri yardımcısı ve birkaç yıl sonra Halk Komiserliği koltuğuna oturacak etkin bir isim olan Maksim Litvinov Çiçerin'e gönderdiği gizli ibareli mektupta Türkiye'yi Cemiyet üyeliğinden caydırmak için herhangi bir adım atılmamasına tepkisini dile getiriyordu. Üstelik Türk dışişleri Çiçerin'i Türkiye'ye davet ederek görüşme isteğini ortaya koymuştu. Litvinov, Türk tarafının talebine yanıt verilmemiş olmasının karşı tarafça küçük düşürücü olarak algılanmış olabileceğinden endişe etmekte, Türk Dışişleri bakanı Tefik Rüşdü Bey'e Sovyet hükümetinin görüşme isteğini ve yaklaşık bir yer ve zamanı bildireceğini belirtmekteydi.⁶⁷ Çiçerin bu nottan iki gün sonra Moskova'daki Türk Büyükelçisi Zekayi Bey'le görüştü. Görüşmeye ilişkin rapora göre Büyükelçi Türkiye'nin Cemiyete girmek için herhangi bir çaba içinde olmadığını, Türkiye'ye daimî olmayan üyelik teklif edildiğini bildirdi. Çiçerin elçiye Türkiye'nin Cemiyet'e girişine ilişkin Sovyet hükümetinin daha önce Almanya'yla görüşmelerde öne çıkardığı, bundan sonra Türkiye'yle diplomasi trafiği içinde tekrarlanacak olan argümanı dile getirdi: Milletler Cemiyeti Türkiye'ye güvenlik sağlamayacak, tam tersine güvenliğini tehlikeye atacaktır. Rapora göre Çiçerin elçiye gazetelerde çıkan Suriye'nin kuzeyiyle ilgili Türkiye'nin verdiği tavizlerin Cemiyet'e üyelik konusunda önemli rol oynayacağı üzerine yazıların aslı olup olmadığını sordu. Elçi "bunun kendisinde de güçlü bir izlenim bıraktığını bu nedenle Ankara'ya sorduğunu" bildirdi.⁶⁸

11 Ekim tarihinde, Litvinov'un belirttiği şekilde dışişleri bakanlarının zirvesi konusunda ortak bir anlayış sağlanmış olacak ki Çiçerin Stalin'e ve Parti Politbürosuna gönderdiği mektupta Tefik Rüşdü Bey'le yalnızca "Cemiyet meselesi ve Türkiye'nin buraya girişinin Türkiye için yaratacağı

⁶⁶ *Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (AVPRF)*, fon 4, liste 39, dosya 53297, "Surits'le Fethi Bey'le görüşmesinden, 6 Ocak 1925.

⁶⁷ *AVPRF*, fon 4, liste 39, dosya 53297.

⁶⁸ *AVPRF*, fon 4, liste 39, dosya 53297.

ağır sonuçları” konuşmak için izin istedi. “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girişine ilişkin karşı atak ve ilişkilerimizin güçlenmesi konularında Surits’le Rüşdü⁶⁹ arasında görüşmelerin bir süredir devam ettiğini” belirten Çiçerin, “İsmet ve Mustafa Kemal’in kendisini genç Türkiye’de görmek istediklerini”, dışişleri bakanları zirvesinin Türkiye’de ya da Karadeniz’e kıyısı olan bir Sovyet kentinde olabileceğini belirtti.⁷⁰

Bundan sonra Kasım ayında Odessa’da iki ülkenin dışişleri bakanları buluşana kadar Sovyet Dışişleri’nde Türkiye’yle ilgili yoğun bir değerlendirme süreci başladığı göze çarpmaktadır. 14 Ekim’de Çiçerin Dışişleri Halk Komiserliği Yönetim Kurulu’na ve Komiserliğin Doğu departmanının başında olan Pastuhov’a Odessa’da Tevfik Rüşdü Bey’le yapacağı görüşmenin içeriğine ilişkin bilgi vermektedir. “Rüşdü ile görüşmenin çerçevesi” başlığını taşıyan nottan Odessa gündeminin Milletler Cemiyeti’nden ibaret olmayacağı anlaşılmaktadır. Yine de en mühim konu Türkiye’nin Cemiyet’e girişi konusudur. Çiçerin, Rüşdü’yle görüşmesinde, Türkiye’nin Cemiyet’e girişinin Sovyetler Birliği’ni rahatsız edeceği, bu durumda Sovyet hükümetinin Batıdaki durumunu güçlendirmek için örneğin İtalya ile anlaşmaya gidebileceği, bu anlaşma Türkiye ile ilişkilere zarar vermeyen ve tarafsızlığı koruyan nitelikte olsa da Türk kamuoyunda rahatsızlık yaratabileceği yönünde konuşmayı tasarladığını aktardı. Çiçerin Türk hükümetinin İtalya konusundaki hassasiyetini ve bu ülkeden gelebilecek tehditlere karşı tetikte olduğunu bilmekteydi. Sovyetler’in İtalya ile anlaşma ihtimali ağır bir bedel olacaktı.⁷¹ Çiçerin İtalya kartını öne sürdükten sonra Türk mevkidaşına Cemiyet’e Türkiye’nin üye olmayacağına ilişkin yazılı bir taahhüt alıp alamayacağını sormayı planlamaktaydı.⁷²

⁶⁹ Tevfik Rüşdü Aras 1925-1938 yılları arasında Cumhuriyetin dışişleri bakanlığı görevini yürütmüştür. Sovyet belgelerinde 1934’e kadar genellikle “Rüşdü” olarak anılmaktadır.

⁷⁰ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53297.

⁷¹ İngiltere tam da bu sıralarda Sovyet hükümetinin İtalya ile gizli bir antlaşma imzaladığı söylentisini yaydı. Sovyet dışişleri bu söylentinin Türkiye’nin İtalya korkusunu tetikleyeceği, Sovyetlerden uzaklaşarak İngiltere’ye yaklaşmasını sağlama amacı taşıdığını iddia ediyordu. E. M. Jukov vd, *SSSR i Turtsiya 1917-1979*, Moskva, 1981, s. 68.

⁷² Çiçerin’in Odessa görüşmesinde gündeme geleceğini hesap ettiği diğer konular Türk hükümetinin Balkanlarda Yugoslavya ve Bulgaristan’ın dahil olduğu bir gruplaşmaya Sovyetleri dahil etme isteği, Türkiye’deki karşı devrimci Rus göçmenler ile Kafkasya’da Sovyet karşıtı faaliyet içindeki Müslümanlar ve bir türlü bağlanamayan ticaret

Bu nottan üç gün sonra bu kez Ankara'ya Büyükelçi Surits'e Türkiye'nin Milletler Cemiyeti gündemiyle ilgili detaylı bir değerlendirmede bulunmakta, Surits'in Ankara'daki muhataplarıyla konuyu tartışırken ona yardımcı olacak çeşitli argümanlar sunmaktaydı. Çiçerin Türkiye'nin Cemiyet'e kabulünü Türkiye'nin gelişim yolunu belirleyecek kritik bir hadise olarak görmekteydi. Çiçerin'in ifadeleri Türk yönetici çevrelerinde Cemiyet'e girişin ulusal çıkarlar bakımından avantajlarının mı dezavantajlarının mı ağır bastığı konusunda bir tartışma olduğundan haberdar olduğunu göstermekteydi. Türk yönetici çevrelerinde en temelde Cemiyet'in İtalya'ya karşı Türkiye'ye güvenlik sağlayıp sağlamayacağı, Batılı sermayenin ülkeye çekilmesi ve Batıdan kredi musluklarının açılması için Cemiyet'in bir avantaj yaratıp yaratmayacağı sorulmaktaydı. Çiçerin Surits'e, Sovyet hükümetinin Cemiyet'in Türkiye'ye herhangi bir güvenlik sağlamadığı gibi kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız karar alma şansını da ortadan kaldıracığı konusunda net olduğunu bildirdi. Dışişleri Halk Komiseri, Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi durumunda Batıdan bazı tavizler elde etmeyi hesapladığını öne sürmekteydi. Bunlar, Boğazlar Komisyonu'nun tasfiyesi, karma mahkemeden yabancı danışmanların dışlanması, gümrük meselesinde Türkiye'ye serbestiye tanınması, Lozan'dan azınlıkların özerkliği maddesinin çıkarılması, bazı Ege adalarının, İskenderun ve Hatay'ın verilmesi ve Cemiyet'te kalıcı üyelikti. Çiçerin'e göre bu beklentiler gerçekçi bir temele dayanmamaktaydı. Tersine Cemiyet'e giriş Türkiye için olumsuz yanlarının ağır bastığı bir süreç olacak; İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği Balkan Locarno'su ve Küçük Antant gibi diğer Avrupalı kombinasyonların içine de çekilmek anlamına gelecekti. Sovyetler Birliği'ne benzer şekilde ulusal kalkınması için barış politikası güden ve Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerine dayanan bir devlet olarak Türkiye'nin Avrupalı gruplaşmaların içine çekilmesi Çiçerin'e göre onu savaş tehlikesinin içine çekmekteydi.⁷³

Odessa Görüşmesi ve Sonrası

Odessa buluşmasından kısa bir süre önce 23 Ekim 1926'da Çiçerin Politbüro'ya ve Bakanlık *Collegium* üyelerine ilettiği raporunda Fransız

antlaşmasıydı. AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53297, Çiçerin'den Dışişleri Halk Komiserliği *Collegium* üyelerine ve Yoldaş Postuhov'a, 14 Ekim 1926.

⁷³ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53297, Çiçerin'den Surits'e, 17 Ekim 1926.

haber kaynaklarına göre İngiliz-Türk müzakerelerinde İngiltere Sovyetlerden uzaklaşması ve Milletler Cemiyeti'ne girmesi karşılığında Türkiye'nin Kafkaslara yayılmasını ve Karadeniz'de egemen olmasını kabul edeceğini ve Türkiye'ye ciddi miktarda kredi vereceğini taahhüt etti. Aynı kaynaklara göre Mustafa Kemal Paşa Cemiyet'te daimî üyelik istemekteydi.⁷⁴ Sovyetler Odessa'ya adeta Türkiye'deki Millî Mücadele'nin belli evrelerinde hortlayan Türkiye'nin bütünüyle Batıya angaje olacağı yönünde korkular yaşadığı siyasi atmosfere benzer bir atmosferde gidiyordu.

Türkiye tarafı ise Odessa'da yapılacak görüşme konusunda temkinliydi. Çiçerin'in ana gündeminin Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nden uzak durmaya ikna etmek olacağı açıktı. Eylül 1926'da Dışişleri Bakanı Tefvik Rüşdü'ye Hariciye Vekâleti üzerinden ulaşan ve belgeden anlaşılmamakla birlikte bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı olması muhtemel olan notta Odessa'da Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ile yapılacak temaslar sırasında "hükûmetin umumî siyasetini izaha lüzum olmadığı" ve "herhangi bir taahhüt altına girilmemesi gerektiği" açıkça belirtildi.⁷⁵

12 Kasım 1926'da Odessa'ya Hamidiye Kruvazörü eşliğinde giden Tefvik Rüşdü'nün ziyareti Türk ve Sovyet denizcilerinin buluşması ve Sovyet yurttaşlarının tezahüratlarıyla büyük bir gösteriye dönüştürüldü. Karşılıklı verilen sıcak mesajlar her iki tarafın hala öncelikli çıkarı saydığı Türk-Sovyet dostluğunun sağlamlığını teyit etmek ister gibiydi. Kapalı görüşmeyle ilgili basına "Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirme ve dünya barışı için ortak çalışma" üzerine istişarede bulunduğu mesajı vermekle yetinildi.⁷⁶ Görüşmenin içeriğinin kamuoyuyla paylaşılması konusunda tarafların karar aldığı anlaşıyordu. Odessa'nın hemen öncesinde Türk basınında buluşmanın olağanüstü bir karakter taşıdığı iddiası reddediliyor; Batıda çıkan Odessa'da Sovyetler Birliği, Türkiye ve İran'ın başını çektiği "Asya Milletler Cemiyeti" kurulacağı yönündeki söylentiler yalanlanıyordu. Batıdan gelen tehditler karşısında saldırgan emelleri olmayan Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin iş birliğini güçlendirme

⁷⁴ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53297.

⁷⁵ DİB. Arş., "Tefvik Rüşdü Bey ile Çiçerin'in Odessa'da gerçekleştirecekleri görüşme", 12 Eylül 1926, Yer Bilgisi: 34777-137017-26.

⁷⁶ "Türk misafirlerin Odesa ziyareti", *İzvestiya*, 14 Kasım 1926.

isteğinin doğal olduğunu ancak zaten işlevi tartışmalı olan Milletler Cemiyeti'ne alternatif Asyatik bir yapı oluşturmak gibi bir hedef olmadığı ifade ediliyordu.⁷⁷ *Cumhuriyet* gazetesi, Milletler Cemiyeti'ni eleştirirken, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine kuşkuyla yaklaşıyor, Moskova ve Tahran'la yakınlaşma fikrini destekliyordu. 12 Kasım'da Yunus Nadi Türkiye ve diğer Doğu ülkelerinin kaygısının dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı kendilerini korumak olduğunu, bu açıdan Sovyet-Türk-İran yakınlaşmasının isabetli olduğunu yazdı.⁷⁸ *Hakimiyet-i Milliye* de Çiçerin'in Odessa ziyaretinin cevabi bir ziyaret niteliği taşıdığını, üçüncü bir ülkenin aleyhine müzakereler yürütüldüğü yönündeki iddiaların asılsız olduğunu söylüyordu. *Vakit* Odessa'da dışişleri bakanlarının görüşmesinden Türkiye-Sovyet-İran garanti antlaşması kararı çıksa bile bunun savunma amaçlı bir antlaşma olacağını, Locarno ve Livorno süreçlerinin ardından böyle bir önlemin beklenir olduğunu yazıyordu. *Yeni Gün* İtalya nasıl İngiltere'yle ortak hareket ederek Akdeniz'deki çıkarlarını savunuyorsa Türkiye'nin de Sovyetler Birliği ve İran'la aynı şeyi yapmaya hakkı olduğunu yazıyor, ancak üçlü bir askeri antlaşmadan konuşmak için henüz erken olduğunu da belirtiyordu. *Yenigün*'e göre Türkiye yalnızca dostlarıyla bağlarını güçlendirmeye çalışıyordu.⁷⁹

Sovyet hükümetine göre Odessa'da Batı komplosu boşa düşürülmüştü. 12 Kasım tarihli *İzvestiya* gazetesi İngiliz diplomatların Türk hükümetini bir yandan Kafkasya'ya yönelik vaatlerle cezbetmeye, diğer yandan İtalyan sopasını sallayarak korkutmaya çalıştıklarını ifade ediyordu. Gazeteye göre Odessa görüşmesi tüm bunların işe yaramadığını ve Türk-Sovyet dostluğunu bozmadığını en açık biçimde göstermişti.⁸⁰

⁷⁷ "Avrupa basınının varsayımlarıyla ilgili Türk basını", *İzvestiya*, 16 Kasım 1926. Gerçekten de Odessa günlerinde, Batı basınında SSCB'nin öncülüğünde Türkiye, İran, Çin ve Afganistan'ın dahil olduğu ve amacı Batıyla savaş olan bir Cemiyet kurma hazırlığı olduğu yönünde kuvvetli bir yaygara kopmuştu. "Londra Asya'nın Cemiyet Kurma Girişimini Konuşuyor", *New York Times*, 12 Kasım 1926.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, "Odesa Mülakatı – Musolini – Çiçerin Mülakatı Kadar Mühimdir", 12 Kasım 1926.

⁷⁹ *İzvestiya*, 16 Kasım 1926.

⁸⁰ "Bariş politikası ve savaş politikası", *İzvestiya*, 12 Kasım 1926.

Odessa görüşmesinin Türk Dışışleri Bakanlığı arşivinde ulaşılan tutanaklarına göre görüşme sırasında Tevfik Rüşdü Bey Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin Sovyetlerle olan siyasi ilişkilerini sağlam bir esasa dayandırmak arzusunda olduğunu söylemiş, Çiçerin ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılma meselesi üzerinde durmuş, bu konuda Sovyetlerin bilgisi ve tutumuna dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştu. Çiçerin bu görüşmede de Sovyetlerin her zamanki tezlerini tekrarlayarak İngilizlerin güdümündeki bu oluşumun bugüne kadar mazlum milletler aleyhinde pek çok tecavüzde bulunduğunu belirtti. Türkiye'nin üyelğinin doğrudan Sovyetler'e karşı bir hareket olarak algılanmayacağını belirtmekle birlikte ikili ilişkilere bazı etkilerde bulunmasının mümkün olduğunu da ekledi. Bundan sonra tutanakta belirtilenler oldukça genel içerikli bir görüşme olduğunu göstermektedir. Tevfik Rüşdü Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir devletin siyasetini taklit etmek niyetinde olmadığını ve iç siyasetinde olduğu gibi dış ilişkilerinde de tamamıyla serbest ve müstakil hareket etmekte bulunduğunu belirtirken, Çiçerin bu ifadeleri takdirle karşılamıştı. Her iki taraf ilişkilerin siyaset alanı dışında, iktisadi, ticari ve kültürel sahalarda da gelişmesi temennilerinde bulundular; ancak görüşmeden herhangi bağlayıcı karar çıkmadı.⁸¹

Tevfik Rüşdü'nün yurda dönmesinin ardından Batı basınında pek çok yorum yapıldı. Polonya gazetesi *Poranna Warszawska* durumu özetliyordu. Gazete, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne yaklaşmaya zorlayan İngiliz-İtalyan manevralarının ters etki yarattığını ve Türkiye'yi Sovyetler'e ittiğini iddia ediyordu. İngiltere'nin "Odessa'da ciddi bir şey olmadığı ve Çiçerin'in Rüşdü Bey ile görüşmesinin sadece bir gösteri olduğu" inancıyla kendilerini teselli ettiğini ancak bu gösteriyse bile etkili bir gösteri olduğunu ifade ediyordu. Neticede gerçekten İngiltere'yi rahatlatacak şekilde Odessa'da birlik mesajlarının ötesinde herhangi bir ittifak çerçevesi ortaya çıkmadı. Foreign Office'ten dalga dalga Avrupa'ya yayılan "Pan-Asyatik Cemiyet" söylentisinin bir karşılığının olmadığı anlaşıldı. Sovyet Dışışleri'nin böyle niyetleri vardıysa ve zemin yoklandıysa bile kamuoyuna yönelik açıklamalarda böyle bir arayışın varlığı reddedildi. Tevfik Rüşdü, Cemiyet üyeliği

⁸¹ DİB. Arş., "SSCB Dışışleri Komiseri Çiçerin ile Dışışleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey arasında Odessa'da yapılan görüşme", 18 Aralık 1926, Yer Bilgisi: 44649-214595-13.

konusunda Çiçerin'e net bir şey söylemezken, Türkiye'nin üyeliğe isteksiz olduğu ve daimî üyelik aradığı izlenimini yaratmaya çalışmıştı.⁸² Türkiye'nin amacının Sovyet hükümetini Türkiye'nin yönelimleri konusunda rahatlatmak kadar Batıya yalnız olmadığı ve Sovyet ekseninden çıkmaya hazır olmadığı yönünde kuvvetli bir mesaj vermek olduğu anlaşıyordu.

Odessa'nın ardından her ne kadar Sovyet Dışişleri İngiliz diplomatlarıyla temaslardan Türkiye'nin Cemiyete girme isteği konusunda tereddüt olmadığı sonucunu çıkarsa da⁸³ Türk tarafı resmi olarak özellikle tam üyelik konusunu öne çıkarmak suretiyle Cemiyete girişin yakın zamanda olamayacağı mesajıyla Sovyetler'i rahatlatmaya devam etti.⁸⁴ Odessa'dan kısa bir süre sonra 11 Ocak 1927'de bu kez Surits Dışişleri bakanı Tevfik Rüşdü Bey'le görüşmesine ilişkin raporunda aktardığı Dışişleri Bakanı'nın sözlerinden bu durum anlaşılmaktadır. Tevfik Rüşdü Surits'e İngiltere Büyükelçisi Sir George Clerk'le görüşmesinden izlenimlerini aktarıyordu. Rapora göre Tevfik Rüşdü, Clerk'in İngiliz diplomatlarının klasik tavrından farklı bir tavır içinde olduğunu, Londra'dan Türklerle temaslarda daha "sade" davranmaları konusunda talimat almış olabileceklerini düşündüğünü belirtiyordu. Tevfik Rüşdü'ye göre İngilizler gergin tutumun işe yaramadığını görmüş ayrıca Odessa'dan gereken ders almışlardı. Tevfik Rüşdü raporda aktarıldığı kadarıyla sözlerine şöyle devam etmişti:

"Odessa politikası doğrulanmaya başladı. Büyük güçler siz ve biz dışında tüm dünyayı kolonileştirmeyi başardı. Milletler Cemiyeti'ne giriş ve sizinle ilişkileri koparma gibi konulardaki baskılara gereken yanıt Odessa'da verildi. Büyük güçlere Odessa ile barışmaktan başka seçenek kalmadı. Bu İngilizlerin yeni taktiğini açıklıyor. Bu güçler bizi birbirimizden koparmaya gayret edeceklerdir ancak daha dikkatli

⁸² E. M. Jukov, *a.g.e.*, s. 68.

⁸³ 10 Aralık 1926'da İngiltere'de Sovyet diplomatik misyonunun başındaki isim olan Arkadi Rozengolets İngiliz Hükümeti Danışma Meclisi Başkanlığı görevini yürüten Lord Balfour'la yaptığı görüşmede Balfour'un Türkiye'nin Cemiyet üyeliği meselesinin "olumlu yönde karara bağlandığını" söylediğini aktarmaktadır. Rozengolets'in yorumu eğer bu doğruysa "Türkler bizi Odessa'da aldatmış demektir" şeklindedir. *AVPRF*, fon 4, liste 39, dosya 53297.

⁸⁴ *AVPRF*, fon 4, liste 39, dosya 53297, Surits'ten Litvinov'a, tarihsiz.

yöntemlerle. Yeni taktiğe bizimle başladılar. Yakında size yönelik de benzer bir yumuşama ile karşılaşabilirsiniz.”⁸⁵

1927 başı itibarıyla Türkiye’nin Cemiyet üyeliği meselesi kamuoyunun gündeminden düşmüş gibiydi ya da hükümet bu yönde bir izlenimi tercih etmişti. Sovyet Büyükelçisi Surits’in kendi konutunda 13 Şubat’ta verdiği davete katılan Başvekil İsmet Paşa büyükelçiye “sizi temin ederim ki Milletler Cemiyeti’ne girmiyoruz” diyerek Türkiye’ye kalıcı üyelik vermediklerini hatırlatmıştı.⁸⁶ İsmet Paşa görüşme sırasında Cemiyet konusuna kısaca değinirken o sıralar iki ülke ilişkilerinde en önemli tema olan ticaret antlaşmasını öne çıkarmıştı. Bürokratik engelleri hızla kaldırıp bu anlaşmayı bir an önce imzalamanın önemine değinmiş, “kendisinin işin politik kısmıyla ilgilendiğini, bu ticaret anlaşması görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının tam bir skandal olacağını” ifade etmişti.⁸⁷

1927 yılı boyunca gelişmeler İngiltere’nin Sovyetlerle herhangi bir yumuşama niyetinde olmadığını, tam tersine ilişkilerin Sovyet hükümet çevrelerindeki savaş korkusunu alevlendiren yeni gerilimlerle daha da sarsılacağını göstermekteydi. Sovyet-İngiliz gerilimi Ankara’daki diplomatik temasların da ana gündemi haline gelmişti. 5 Ocak’ta Sovyet Büyükelçisi Surits İngiltere büyükelçisi Sir Clerk’le yaptığı görüşmede İngiliz elçi Sovyetler’in İngiltere’de komünizm propagandasına yardım etmesini ve Doğuda İngiliz karşıtı çalışmalarını ilişkilerin bozulmasının nedeni olarak göstermişti. Surits Doğu ülkelerindeki uyanıştan heyecan duyduklarını, Avrupa’nın bu ülkelerde hala eski sömürgeci mantıkla hareket ettiğini belirtmişti. Ayrıca Clerk’in komünizm propagandası olarak işaret ettiği dönemin sıcak olayı olan Komintern’in İngiliz madencileri grevine verdiği desteği Sovyet kamuoyunun tepkisinin sonucu olarak nitelendirmiş, bunun abartılmaması gerektiğini ifade etmişti. Bu noktada Clerk’in yorumları çarpıcıydı: Sovyetlerin Doğudaki çalışmalarının Avrupa düşmanlığı yarattığını, oysa İngiltere’nin Sovyetler’in bu ülkelerde kurduğu ilişkilere olumsuz reaksiyon göstermediğini iddia etmekteydi. Örnek olarak “Rüşd’ünün Odessa’ya gidişini sükûnetle karşıladıklarını” belirtmiş, “Türkiye’nin Sovyetler’le

⁸⁵ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268.

⁸⁶ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, İsmet’le görüşme.

⁸⁷ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, İsmet’le görüşme.

olan dostluğu olmadan yaşayamayacağını bir dünya gerçeği" olduğunu ifade etmişti.⁸⁸ Surits'in İngiltere'nin Sovyetlere karşı savaş hazırlığı yaptığı iddialarını dile getirmesi karşısında İngiltere'nin ciddi ekonomik güçlükler içinde olduğunu ve İngiltere'de halkın savaştan nefret ettiğini hatırlatmış ve bu nedenle herhangi bir savaşın tetikçisi olma ihtimallerinin olmadığını belirtmişti.⁸⁹

Türk hükümeti tıpkı Almanya gibi Sovyet-İngiliz geriliminden Türkiye'nin nasıl etkileneceğini hesap etmeye çalışmaktaydı. Büyükelçi Surits'in 28 Şubat'ta İsmet Paşa'yla yaptığı görüşmede İsmet Paşa İngilizlerin notasına Sovyet cevabını beğendiğini⁹⁰, hassas ve akıllıca bulunduğunu ifade etti. İngiliz-Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesi gündemiyle ilgili olarak, Sovyetler'in uluslararası konumunun zayıflamasının Türkiye için de büyük bir darbe anlamına geleceğini vurguladı. İsmet Paşa Türkiye'nin ne olursa olsun tarafsızlığını koruyacağını ve Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini bozmayacağını, kendisinin gerginliğin İngiltere ve Rusya ile sınırlı kalmayacak bir savaşa dönüşmesinden endişe duyduğunu dile getirdi.⁹¹

3 Ekim 1927 tarihinde Surits Moskova'ya gönderdiği raporda yönetici çevrelerle temaslarından Milletler Cemiyeti'ne giriş konusunda bir mutabakat olduğu izlenimine kapıldığını belirtmektedir. Surits'e göre Türklerin hesabı Cemiyet'e nasıl en iyi koşullarda ve Sovyetlerin en az tepkisini çekerek girecekleri hesabıdır. Surits, Cemiyete girişin yaratabileceği olumsuz sonuçların görmezden gelindiğini, Almanya'nın üyelik sayesinde uluslararası konumunu güçlendirmesinin, bu kuruluşun muzaffer ülkelerin bir aracından bir dayanışma örgütüne dönüşebileceği yanılgısını yarattığını düşünmekteydi. Ayrıca Almanya'nın üyeliği konusunda Sovyet hükümetinin uzlaşmış olması Türklerin girişi konusunda da eninde sonunda uzlaşacağı izlenimi uyandırmıştı.⁹² Surits,

⁸⁸ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Sir Clerk'le görüşme.

⁸⁹ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Sir Clerk'le görüşme.

⁹⁰ Burada 23 Şubat 1927 tarihli İngiliz dışişleri bakanı Chamberlain'in SSCB'ye İngiliz kolonileri ve İngiltere işçi sınıfına yönelik Sovyet propagandasıyla ilgili notası ile 26 Şubat 1927'de Sovyet dışişleri bakan yardımcısı Litvinov'un Chamberlain'e cevabi notası kastedilmektedir. *DVP*, 10. cilt, s. 744-752.

⁹¹ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, İsmetle görüşme.

⁹² AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Surits'ten Lev Mikailoviç'e.

Türk hükümetinin kalıcı üyelik talebiyle ilgili şüpheliydi. Bunun daha çok bir taktik yol olduğunu, kalıcı üyelik verilmeden de üyeliği mümkün gördüğünü belirtiyordu. Surits, Odessa’da bu taktik yolu İngiltere’ye ayak sürümek için benimsedikleri izlenimine kapıldıklarını, ancak artık Ankara’daki ruh halinin bu izlenimi sorgulamasına neden olduğunu söylüyordu. Burada Türk hükümeti açısından İtalyan tehdidi ve kredi ihtiyaçları bir yana en önemli motivasyonun Türkiye’yi izolasyondan kurtarmak ve Avrupa ailesinde yerini almasını sağlamak olarak görünmekteydi.⁹³

10 Mart 1928’de Sovyet büyükelçisi Surits ile Tevfik Rüşdü Bey arasında gerçekleşen görüşmede Surits hükümetinin Türkiye’nin Cemiyet’e girişi konusundaki çekincesini koruduğunu, bunun Türkiye’yi tamamen bağımlı bir konuma sokacağını düşündüğünü söylemişti. Tevfik Rüşdü bu konunun güncelliğini yitirdiğini, Avrupa’da kimsenin kendilerini Cemiyet’e davet etmediğini, Türkiye’nin kalıcı üyelik koşulunun değişmediğini cevap olarak bildirmişti.⁹⁴ Surits’in görüşmeyle ilgili kaleme aldığı rapor şöyle devam ediyordu:

“Tabii kimse bunu Türkiye’ye verecek değil. Verseler bu kez Türkiye Sovyetler Birliği ile olan özel ilişkilerinden söz edecek ve bizim Paris antlaşmasının kayıt altına alınmasını isteyecek. Rüşdü kendilerinin kalıcı üye olarak Milletler Cemiyeti’ne alınmalarının tek nedeninin büyük güçlerin Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine verdikleri aşırı önem olabileceğini söyledi. Burada Milletler Cemiyeti’ne girmeleri durumunda Sovyetler Birliği’ne daha yararlı olacakları iması vardı. Bu konuya çok dikkatli yaklaştım ve girişlerinin ilişkilerimizin gelişimini zorlaştırmakla kalmayıp mevcut seviyenin de korunmasını imkansızlaştıracağını belirttim.”⁹⁵

16 Temmuz’da Surits Karahan’a gönderdiği raporda Cemiyet’le ilgili Türkiye’deki son duruma ilişkin izlenimlerini aktarmaktaydı. Surits, Türk resmi muhataplarıyla Ankara’da temas halinde olduğu yabancı ülke temsilcilerinin Türkiye’nin Cemiyet üyeliğiyle ilgili farklı yorumlarda bulunduğunu bildirdi. Türklerin resmi görüşü tekrar ederek, daimî üyelik olmadan Milletler Cemiyeti’ne girilmeyeceğini söylerken, diplomatlarla

⁹³ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Surits’ten Lev Mikailoviç’e.

⁹⁴ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Rüşdü ile görüşme.

⁹⁵ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Rüşdü ile görüşme.

yaptığı görüşmelerde daimî üyeliğin imkânsız olduğunu, sonbaharda Çin'den boşalan yerin Türkiye'ye teklif edileceğinin konuşulduğunu aktardı. Surits güncel durumda Türkiye'yi farklı nedenlerle de olsa Fransa ve İtalya'nın Cemiyet'e ittirdiğini iddia ediyordu. Rüşdü'nün Milan'da Mussolini ile yaptığı görüşmede bu konunun tartışıldığına, Türkiye'nin tek çekincesinin Sovyetler'le ilişkilerinin durumu olduğuna dikkat çekti. Sonbahardan önce Türk hükümetinin Çiçerin'le görüşme ısrarının bundan kaynaklandığını, Sovyetler'i girişlerine hatta eş zamanlı olarak birlikte girmeye ikna etmek istediklerini söyledi.⁹⁶ Rüşdü'nün Odessa'da yansıttığı gibi Cemiyete karşı olmadığını, Türk yönetici çevrelerinde de Cemiyet'e girişi destekleyenlerin sayısında artış olduğunu aktardı. Daimî üyelik meselesinin dikkat çekici biçimde gündemden düşürüldüğünü, kamuoyunun yarı daimî üyelikle tatmin olmaya hazırlandığını notlarına ekledi. Mustafa Kemal Paşa'nın "Türkiye'nin etrafındaki tehlikeleri büyük bir dikkatle takip" ettiğini ve tek garantinin tempoyu düşürmeden silahlanmak olduğunu düşündüğünü öne sürdü. Surits'e göre Gazi Cemiyet'e girişin artılarının eksilerinden daha fazla olduğunu, Türkiye'nin bağımsız hareket etmesinin önünde bu üyeliğin bir engel teşkil etmeyeceğini düşünmekteydi.⁹⁷

Türkiye İngiltere ile gerilimli konuları geride bırakarak yakınlaşma sürecine girmişti. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin engellenemez olduğunu kavradığı bu evre, 1925-27 döneminin sıcak gelişmelerinin karşısında hissedilen savaş korkusunun ve eli kulağında saldırı beklentisinin yatıştığı bir evre oldu. Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'nden silahsızlanma gündemindeki aktif tutumunu arttırmış, Türkiye'yi de silahsızlanma gündemli uluslararası sürece dahil etme çabasına girmişti.

6 Mart 1928'de, Litvinov Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin Silahsızlanma Konferansı hazırlık komisyonunun Beşinci oturumuna katılmasını ve komisyona dahil edilmesini teklif etmiş, Cemiyet sekreteryasına gönderdiği telgrafta Türkiye'nin iş birliği olmadan gerçekten kapsamlı bir silahsızlanma programının hayata

⁹⁶ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Surits'ten Karahan'a.

⁹⁷ AVPRF, fon 4, liste 39, dosya 53268, Surits'ten Karahan'a.

geçirilemeyeceğini belirtmişti.⁹⁸ Dolayısıyla Sovyetler Birliği dış politikasında Türkiye'yi de içine alan bir değişim yaşanmış, Milletler Cemiyeti gibi bir uluslararası platformun dışında kalmak yerine burayı kendi dış politika hedefleri bakımından işlevli hale getirirken Türkiye'yle dirsek temasını koruma planı öne çıkmaya başlamıştı.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin "tek ülkede sosyalizm" yaklaşımı çerçevesinde Batıyla ticari ve diplomatik bağ kurma çabaları 1925-1928 kesitinde Batı Avrupalı güçler tarafından adım adım püskürtülmüş, Avrupa'da kendisine karşı birliği kıran en önemli halka olarak gördüğü Almanya yeniden Avrupa devletler ailesi tarafından kapsanma sürecine girmişti. Doğu Avrupa sınırlarında Baltık ülkelerinin Polonya ve Finlandiya ile Sovyet karşıtı bir pozisyon almakta olduğu endişesi bu tabloya eklenmişti. Sovyet yöneticileri bu süreci kendilerine karşı topyekûn bir savaş hazırlığı olarak okumuş, İngiltere'nin Sovyet karşıtı bir cephe için çalıştığına ikna olmuşlardı.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği gündemi böyle bir atmosferde ortaya çıkmış, Sovyet dış politikası açısından yeni bir endişe kaynağına dönüşmüştü. Doğuda, kırılğan ancak istikrarlı bir şekilde kurumsallaşan Türkiye Cumhuriyeti ile dostluk Sovyetler'in güney Kafkasya sınırlarında ve Karadeniz'deki güvencesi, Doğuya yönelik Sovyet nüfuzunun önemli bir göstergesi olarak Batıya verilen kuvvetli bir mesajdı.

Musul sürecinin ardından Türk yöneticilerinin politika ve reflekslerini şekillendiren konuların başında tıpkı Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi güvenlik kaygıları gelmekteydi. Genç Cumhuriyet geçmişin yıkımının üzerinde modern bir devlet ve toplum yaratma mücadelesi içinde bir yandan da hala emperyalist Batıdan gelen, egemenliğine dönük tehditlere karşı önlem alma ihtiyacı duymaktaydı. Zayıf bir ekonomik ve finansal yapı bağımsız bir politik hat örmenin önündeki en büyük engeldi. Kuzey komşusuyla ilişkilerde 1920'de yepyeni bir sayfa açılmış olmasına rağmen Türkiye Sovyetler Birliği'yle yakınlığını da dengeleme ihtiyacı içindeydi. Bu şartlarda İngiltere'nin öncülüğünde İtalya ve

⁹⁸ "Cemiyet Türkiye'yi Davet Edebilir", *New York Times*, 7 Mart 1928.

Almanya'nın da katıldığı Milletler Cemiyeti'ne üyelik baskısı Türk yöneticileri zor bir karar sürecinin içine sokmuştu.

Sovyet hükümetinin Cemiyet'le ilgili baskılarına karşılık Türkiye zaman kazanma yolunu seçerek Sovyetlerden gelen kuvvetli tepkilere teskin edici biçimde yanıtlar verdi. Sovyet Dışişleri'nin Türkiye'nin üyeliğinin kaçınılmazlığını kavradığı nokta Avrupa'da kendisine dönük tehditkâr havanın belli ölçüde dağıldığını hissettiği bir zamana denk geldi. Bu süreçten sonra bizzat Sovyetler Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'yle temasının kuvvetlenmesini destekledi, üyelikle ilgili şerhinden vazgeçti. Bu süreç tamamlandıktan sonra bilindiği üzere Türkiye 1932'de, Sovyetler Birliği 1934'te Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edildi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (AVPRF): Fon 4, liste 39, dosya 53268; Fon 4, liste 39, dosya 53297.

Rusya Devlet Sosyo-politik Tarih Arşivi (RGASPI): Fon 5, liste 1, dosya 1985. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DİB. Arş.)

Basılı Arşiv Kaynakları

Rubinstein, A. Z. ed., Foreign Policy of the Soviet Union, New York, 1972.

SSCB Dış Politika Belgeleri (DVP):

8. Cilt (1 Ocak-31 Aralık 1925), Moskova, 1963.

9. Cilt (1 Ocak-31 Aralık 1926), Moskova, 1963.

10. Cilt (1 Ocak-31 Aralık 1927), Moskova, 1963.

Gazeteler

"Türkiye Cemiyeti Değerlendiriyor", New York Times, 7 Ağustos 1926.

"Londra Asya'nın Cemiyet Kuracağını Konuşuyor", New York Times, 12 Kasım 1926.

"Cemiyet Türkiye'yi Davet Edebilir", New York Times, 7 Mart 1928.

"2. Tümbürlük Sovyet Kongresi, Dışişleri Halk Komiseri Yoldaş G. V. Çiçerin'in konuşması", İzvestiya, 16.05.1925.

"Leh-Sovyet yakınlaşması için", İzvestiya, 09.09.1925.

"Ve doğru yol", İzvestiya, 10.09.1925.

"Barış politikası ve savaş politikası", İzvestiya, 12 Kasım 1926.

"Türk misafirlerin Odesa ziyareti", İzvestiya, 14 Kasım 1926.

“Avrupa basınının varsayımlarıyla ilgili Türk basını”, *İzvestiya*, 16 Kasım 1926.

“Milletler Cemiyeti’nin Makler’i (Simsarı)”, *İzvestiya*, 17 Kasım 1926.

“Savaş Tehdidi”, *Pravda*, 22 Eylül 1925.

“Cemiyet-i Akvam ve biz”, *Vakit* gazetesi, 22 Aralık 1922.

Hakimiyet-i Milliye, “Türk-Rus İttifakı”, 29 Aralık 1925.

Cumhuriyet, “Başka bir Cemiyet-i Akvam”, 16 Aralık 1925.

Cumhuriyet, “Odesa Mülakatı – Musolini – Çiçerin Mülakatı Kadar Mühimdir”, 12 Kasım 1926.

Kitap ve Makaleler

Bakanov, D. K., “Sovetsko-litovskie otnoşeniya v ramkah podgotovki k zaklyuşeniyu dogovora o nenapadenii s Litvoy” *Vestnik Gumanitarnogo Obrazovaniya*, No.2(34), 2024.

Barlas, Dilek, “Milletler Cemiyeti’nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 14, sy. 55 (Eylül 2017).

Bozkurt, Gülnihal, “Sevr’i Bilmek Lozan’ı Anlamak”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 19, no. 56 (Temmuz 2003).

Carr, Edward H., *Socialism in One Country* Vol. III-I, London, 1964.

Carr, Edward H., *Socialism in One Country*, Volume: 3, London, 1973.

Çulha, İsmail, “Türk Rum Mübadelesinde “Etabli” Sorunu, İstanbul’un Sınırları Konusundaki Anlaşmazlık ve Türkiye’nin İzlediği Politika”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/4, (2019 Kış).

Demirci, Sevda, ed., *Strategies and Struggles: British Rethoric and Turkish Response: The Lausanne Conference (1922-1923)*, İstanbul, 2005.

Dyck, Harvey L., “German-Soviet Relations and the Anglo-Soviet Break, 1927.” *Slavic Review*, vol. 25, no. 1, 1966.

Feyzioğlu, Ayfer, *Türkiye ile Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Güçlü, Yücel, “Turkey’s Entrance into the League of Nations.” *Middle Eastern Studies*, vol. 39, no. 1, 2003.

Himmer, Rathenau R., Russia and Rapallo, *Central European History*, 1976;9(2): 146-183.

Jacobson, Jon, *When the Soviet Union Entered World Politics*, Berkeley, 1994.

Jukov, E. M. vd, *SSSR i Turtsiya 1917-1979*, Moskva, 1981.

Lenin, Vladimir İlyiç, *Collected works*, Vol. 25, Moscow, 1966.

Lenin, Vladimir İlyiç, *Collected Works*, Vol. 31, Moscow, 1966.

Matveev, G.F., Matveeva, E.Yu., “Lokarnskiy povorot 1925 g. glazami Sovetskikh gazetnykh kommentatorov i politikov” *Vestnik Moskovskogo Universiteta. ser. 8. İstoriya*, 2000, No:3.

O'Connor, Timothy E., *Diplomacy and Revolution: G. V. Chicherin and Soviet Foreign Affairs, 1918-1930*, Iowa State University Press, 1988.

Papuççular, Hazal, *Cumhuriyetin Dış Politikası, Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

Peçatnov, V. O., Popov, İ. V., Raykov, Yu. A., *İstoriya Diplomatii Rossii 1917-2017 Tom 2*, Moskva, 2019.

Poljakov, Ju. A., vd. ed., *İstoriya SSSR tom VIII*, Moskva, 1967.

Roberts, Geoffrey, "A League of Their Own", *y*, April 2019, Vol. 54, No. 2 (April 2019).

Salzmänn, Stephanie, "Great Britain, Germany and The Soviet Union: Rapallo and After 1922-1934", *Royal Historical Studies*, 2003.

Simonov, N.S. "The 'war scare' of 1927 and the birth of the defence-industry complex", In: Barber, J., Harrison, M. (eds) *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev. Studies in Russian and East European History and Society*, London, 2000.

Sklyarov, S. A., "Curzon's Ultimatum and Its Influence on the USSR Policy Towards Poland", *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: History of Russia*, Vol. 22. - No. 1., 2023.

Somel, Gözde, "Soviet Russia's Foreign Affairs with Turkey in 1923 Reports of Ambassador", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2018.

Somel, Gözde, *Soviet Policy Towards Turkey*, yayınlanmamış doktora tezi, ODTÜ, 2016.

Sontag, John P., "The Soviet War Scare of 1926-27." *The Russian Review*, vol. 34, no. 1, 1975.

Steiner, Zara, *The Lights That Failed – European International History 1919-1933*, Oxford 2007.

Şimşir, Bilal ed., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 6, Ankara, 2005.

Şişkin, V. A., *Ctanovleniye Vneşney Politiki Poslerevolyutsionnoy Possii (1917-1930 godı) i Kapitalistiçeskii Mir: Ot Revolyutsionnoy "Zapadničestva" k "Natsional-Bolşevizmu"*, Sankt Peterburg, 2002.

Ulusán, Şayan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-ı Akvam) Girişi - Öncesi ve Sonrası-", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 16 (Haziran 2008).

Extended Abstract

After the Turkish victory and the establishment of the new republic in 1923, the question of Turkey's membership in the League of Nations (LN) came to the fore. Turkey, shortly after securing international recognition of its political sovereignty by the West through arduous diplomatic processes, found itself contemplating joining the LN. In 1925, following the definitive resolution of the Mosul issue in Turkey's favor, Great Britain, through unofficial channels, reintroduced the initiative to "encompass" Turkey within the LN framework, an initiative that had been left aside in Lausanne due to perceived unripe conditions. Despite varying opinions among Turkish officials, membership in the LN under suitable conditions appeared as a desirable option. The Turkish government sought to balance the potential Russian influence and threat stemming from close ties with Soviet Russia, while also repairing relations with Great Britain, perceived as the only force capable of resisting the aggressive policies of fascist Italy. In this context, membership in the LN was not categorically rejected as an option by Turkey.

The Soviet foreign ministry, acutely attuned to the political pulse of Ankara, immediately perceived this development as a "threat." At a time when Soviet-British diplomatic relations, already on a fragile footing, had completely broken down, this development quickly reverberated in Paris, ultimately leading to the Locarno agreements and Germany's admission to the LN. Soviet leaders became convinced of the existence of an anti-communist war front being built against them in the West. Faced with the gravity of this situation, Soviet foreign affairs embarked on a series of diplomatic maneuvers aimed at preventing, or at the very least delaying, Turkey's entry into the LN.

Numerous existing articles on Turkey's relations with the LN and its admission process have long asserted that the close ties between the Soviet Union and Turkey played a role in restraining Turkey's accession to the LN. It is a known fact that the Soviet Union was reluctant regarding Turkey's entry into the LN. However, the motivations and direction of the Soviet government's actions in response to this development have not been explored. This study will reveal that, from 1925 onwards, rumors of Turkey reaching an agreement with the West regarding its entry into the LN sparked serious anxiety within Soviet foreign affairs. The People's Commissariat for Foreign Affairs and the Soviet diplomatic mission in Ankara, operating within an atmosphere of "war fear" caused by strained relations with the West, launched a diplomatic offensive aimed at preventing Turkey's entry into the LN. To substantiate this claim, we will delve into the analysis of Soviet-Western conflicts from 1925-1928, along with diplomatic documents spanning 1920-1936 found in the

Russian Federation's Foreign Policy Archive in Moscow and the Russian State Archive of Socio-Political History. This analysis will examine the issue of Turkey's membership in the LN, which evolved into a diplomatic crisis of sorts between Turkey and Soviet Russia, as well as the tactics employed by the Soviet Union to deter Turkey.

To understand the extraordinary sensitivity displayed by Soviet Russia towards Turkey's relations with the West, firstly the foreign policy strategy adopted by the Soviet Union in the 1920s as a distinct element within the family of nations in the aftermath of the October Revolution, with particular emphasis on its relations with the West is examined in the article. Then, Turkey's place within this strategy, or, from the Soviet perspective, Turkey's international significance is outlined. Finally, the fear of war triggered by the developments in Soviet-Western relations from 1925 onwards, along with the diplomatic losses incurred is explored. Within the context provided by these headings, the evolution of the diplomatic crisis that erupted between Turkey and the Soviet Union over the League of Nations becomes more comprehensible.

The Soviet Union's foreign policy in the 1920s was significantly shaped by the rise of Germany, a nation that, after the Treaty of Versailles, found itself isolated in Europe. The Soviet Union, seeking to exploit the weaknesses of the capitalist world and gain time before confronting its security challenges, saw an opportunity in forging a relationship with Germany. Both nations shared a mutual need for economic and military collaboration. This collaboration, embodied in secret military agreements and joint ventures, allowed Germany to circumvent the Versailles Treaty's limitations on its military and provided the Soviet Union with crucial access to advanced technology for its struggling industrial sector.

The Soviet Union's support for German communist parties and their revolutionary activities, however, created significant friction with Germany's ruling class. Despite this, the Soviet Union strategically used its relationship with Germany as a bargaining chip in its negotiations with France and Great Britain. The Soviet Union's potential for a strategic alliance with France, which championed the interests of Poland, a nation Germany sought to revise its borders with, was a concern for German leaders. Simultaneously, the Soviet Union was wary of Germany's revisionist ambitions towards Poland.

Germany, under the leadership of Gustav Stresemann, recognized the need to move away from its reliance on the Soviet Union and re-establish its position among the Western powers. This required establishing amicable relations with Great Britain, which, with American support, was ready to intervene and

stabilize Germany's precarious situation. As Anglo-Soviet talks progressed in early 1924, the stage was set for Germany's re-integration into the European family.

The Dawes Plan, a US-backed initiative to make German reparations manageable, was viewed by Moscow as a crucial step towards eliminating the German schism in Europe and fostering a united "capitalist front." The plan was instrumental in Germany's return to the League of Nations. This, however, presented a major challenge to the Soviet Union, as Germany's entry into the League threatened to undermine the Rapallo Treaty and expose the Soviet Union to potential Western pressure.

The Soviet Union's anxieties were not unfounded. The London negotiations for the Dawes Plan triggered a rapid shift in Germany's foreign policy, which prioritized reconciliation with Western powers. The Soviet Union was left on the sidelines, facing the prospect of isolation and a potential Western alliance against it. The signing of the Dawes Plan in August 1924, facilitated by a change in the French government, paved the way for the Locarno Pact, which further solidified Germany's re-integration into the European order. These developments marked a significant turning point in the Soviet Union's relationship with Germany, shifting the power dynamics and creating an atmosphere of uncertainty and suspicion.

The League of Nations was formed in the aftermath of World War I, with the aim of preventing future conflicts and promoting international cooperation. However, the League's effectiveness was hampered by a number of factors, including the lack of a strong enforcement mechanism and the unwillingness of major powers to fully commit to its principles. The League's perceived shortcomings were particularly evident in its handling of the Mosul dispute, which involved a territorial claim by Turkey against Iraq. The League's decision in favor of Iraq, supported by Britain, fueled Turkish resentment towards the organization and deepened their skepticism about its ability to act impartially.

The League of Nations' founding coincided with the Russian Civil War, a time of great upheaval and instability for the new Soviet government. The Bolsheviks viewed the League as an instrument of Western imperialism and capitalist interests, aimed at suppressing revolutionary movements and maintaining the existing global order. This perception was reinforced by the League's involvement in the Allied intervention in Russia, a military campaign designed to overthrow the Bolshevik regime.

In 1926, as Turkey began to consider joining the League, the Soviet Union expressed strong reservations. The Soviet government believed that membership in the League would undermine Turkish independence and subject the country to the influence of Western powers. They feared that this would compromise their own strategic interests in the region. The Soviet Union also held concerns about the potential for the League to be used as a platform for interfering in Turkey's domestic affairs. Furthermore, the League's mandate over the Straits, which was viewed as a crucial security concern for the Soviet Union, was a cause for anxiety. The Soviet government was keen to maintain close ties with Turkey and saw the League as a threat to those relations.

In response to growing pressure from Western powers, particularly Britain, for Turkey to join the League, the Soviet Union adopted a strategy of cautious diplomacy. They sought to dissuade Turkey from joining the League but refrained from engaging in overt opposition. The Soviet government hoped that by emphasizing the League's potential pitfalls and underscoring the importance of their bilateral relationship, they could discourage Turkey from seeking membership.

The Soviet Union's efforts to influence Turkey's decision on League membership involved a series of diplomatic exchanges, including meetings between Soviet and Turkish foreign ministers. These discussions centered on the potential consequences of Turkey's membership, both for its own security and for its relationship with the Soviet Union. Ultimately, Turkey's decision to join the League in 1932 was driven by a number of factors, including the perceived need for greater international recognition, the desire to secure access to Western capital, and the hope of forging stronger alliances.

However, the Soviet Union's concerns about the League's influence over Turkey did not disappear entirely. The Soviet government continued to monitor Turkey's relationship with the League and remained wary of its potential impact on their own security and interests.

The point at which the Soviet foreign affairs realized the inevitability of Turkey's membership came at a time when it felt that the threatening atmosphere towards it in Europe had dissipated to a certain extent. After this process, the Soviets themselves supported the strengthening of Turkey's contacts with the League of Nations and abandoned their opposition to Turkey's membership. After this process was completed, the Soviet Union was admitted to the League in 1934 just after 2 years of Turkey's admission.